

Kapittel 2

UFORMELT TALESPRÅK

JAN SVENNEVIG OG INGRID KRISTINE HASUND

Det uformelle talespråket er noe av det som forandrer seg mest og raskest i språket. De mest aktive endringsagentene her er ungdommene. De bringer nye ord inn i språket i form av slang, og de utvider bruksmåten til eksisterende småord, som for eksempel *liksom* og *bare*. Dette kapittelet beskriver hvordan ord og uttrykk i det uformelle talespråket oppstår, utvikler seg og i noen tilfeller forsvinner igjen. Både slang og banning sier mye om generelle utviklingstendenser i samfunnet i sin helhet. Utviklingen av slang viser i stor grad hvilke språk og kulturer som har innflytelse på ungdommer i ulike perioder, og banning gir et innblikk i hvilke emneområder som oppfattes som tabu til ulike tider. Beskrivelsen av småord, eller pragmatiske partikler, viser hvordan etablerte ord kan utvikle nye betydninger og funksjoner i løpet av ganske korte tidsrom. Til sammen fanger disse delstudiene noe av den dynamiske språkhistorien som språkbrukerne selv opplever i løpet av sin levetid og ofte har et bevisst forhold til.

*Bolk 1, 4 og 5 er skrevet av Jan Svennevig og Ingrid Kristine Hasund.
Bolk 2 og 3 er skrevet av Ingrid Kristine Hasund.*

1 Innledning

Den hverdagslige samtalen inneholder en rekke ord og uttrykk som tradisjonelt har fått lite oppmerksomhet i språkhistoriske framstillinger. Det gjelder fenomener som slang, banning og småord som *sånn*, *liksom*, *bare* og *altså*, såkalte *pragmatiske partikler*. I dette kapittelet skal vi sette dette temaet på dagsordenen. Vi beveger oss da inn i det språkvitenskapelige feltet pragmatikk.

Pragmatikk er læren om språkbruk i kontekst, det vil si hvordan språkbrukere skaper mening i kommunikasjon gjennom språklige handlinger (Svennevig 2009). Dette perspektivet på språk har tradisjonelt ikke vært sterkt representert i språkhistoriske framstillinger. Men i de senere år har det vært en økende interesse for historiske studier av pragmatiske fenomener, slik som høflighetsstrategier (Brown & Gilman 1989), tiltaleformer (Thelander 2007; Nesse 2008), språkhandlinger (Falk 2011) og pragmatiske partikler (Wijk-Andersson 1997; Lehti-Eklund 2003). Et eget internasjonalt tidsskrift er viet emnet, nemlig *Historical Pragmatics*. I Norge, derimot, har det knapt vært noen forskning spesifikt viet historisk pragmatikk. Dette kapittelet vil derfor ikke kunne presentere noen fyldig forskningsoversikt. I stedet vil det gi noen eksempler fra studier som til en viss grad har anlagt et historisk perspektiv og som kan vise mulige tilnæringsmåter til temaet.

Å studere utvikling i uformelt talespråk er en utfordring i og med at vi ikke har lydopptak fra stort mer enn de siste hundre år, og opptak av naturlige samtaler fra mer enn cirka femti år. Dermed er det et relativt kort historisk spenn man kan studere basert på faktisk samtalemateriale. En indirekte måte å nærme seg eldre talespråk på kan være å bruke skriftlige kilder som enten gjengir talespråk, slik som rettsreferater, eller som skal forestille naturlig talespråk, slik som skuespill (jf. Thelander 2009). Man må imidlertid ta i betraktning at slike kilder aldri kan regnes som autentiske gjengivelser av talespråket på den aktuelle tiden, men ofte presenterer et idealisert bilde, og at de dermed må brukes med mange forbehold. En annen metode for å studere utvikling i et kortere perspektiv, er å studere variasjonen i det faktiske talemålet til ulike generasjoner (det vil si såkalt tilsynelatende tid, jf. Labov 1994). Da tar man som forutsetning at talemålet til ulike generasjoner gjenspeiler bruken i ulike tidsepoker. For eksempel er det et vanlig mønster at visse ord og uttrykk brukes mest av ungdom, noe av voksne og nesten ikke av eldre. Dette er likevel en metode som har sine begrensninger, for noen

uttrykk er ikke knyttet spesielt til en enkelt generasjon, men sprer seg raskt på tvers av generasjonene.

Emnene som vil bli belyst i dette kapittelet, er slang, banning og pragmatiske partikler. Som det framgår av eksemplene over, er det flere andre emner som kunne vært belyst (se for eksempel omtalen av tiltaleformer i 7.3 og 7.4 i kap. 1 i dette bindet), men når forskningen på feltet er så lite omfattende, har vi måttet prioritere emner vi har en viss fortrolighet med selv, som forskere. Kapittelet tar for seg slang i bolk 2, banning i bolk 3 og pragmatiske partikler i bolk 4, og gir en oversikt over de studiene vi kjenner til i norsk av disse temaene. Studiene varierer både når det gjelder materiale, teorier og metoder som er brukt, og forskerne har i ulik grad interessert seg for spørsmål knyttet til historisk utvikling. Vi vil gi en nærmere beskrivelse av disse forskjellene under hver bolk.

2 Slang

2.1 Hva er slang?

Slang kan defineres som bevisste avvik fra normalspråket i retning lavstil, altså mer uformelt språk (Anderson & Trudgill 1990: 69; Kotsinas 1994: 59; Stenström, Andersen & Hasund 2002: 67; Tryti 2008: 7). Hva som skal regnes som lavstil og uformelt språk, er selsagt et relativt fenomen og vil endres over tid. Mens *gøy* var et slangord med lavstilspreget på 1950-tallet (Gleditsch 1952: 97), er det et nøytralt ord på 2010-tallet. Det samme er i ferd med å skje med *kul*, som har blitt brukt i betydningen 'bra, morsom, tøff' i norsk i alle fall siden 1970-tallet (påvirkning fra amerikansk *cool* og svensk *kul*, jf. Graedler & Johansson 1997: 104; Tryti 2008: 210). Mange eldre mennesker oppfatter nok fremdeles *kul* som et slangord på 2010-tallet, mens ungdommer i stadig større grad oppfatter det som et normalord (Hasund 2006 a: 8). Vi vil nedenfor komme tilbake til slangordenes skjebne og forholdet mellom slangord og normalord.

Man kan også trekke et skille mellom slang, dialekt og fagspråk, jf. Trytis (2008: 7) definisjon av slang som "bevisste avvik fra normalspråket som ikke er dialektalt eller faglig betinget". Med å si at slang ikke er dialekt, menes at slang ikke nødvendigvis er begrenset til et bestemt geografisk område slik som en dialekt er. Slang kan ha både større og mindre utbredelse enn dialekt. *Cash* 'kontanter' (fra engelsk) er for eksempel i bruk over hele landet, mens *baosj* 'politi' (fra berbisk/arabisk) hovedsakelig bare brukes i multietniske miljøer, først og fremst på Oslos østkant (Østby 2005: 7–8; Hasund 2006 b: 47–49; Guleed 2013: 6–7). En annen forskjell er at bestemte dialektord oppfattes som "normale" og nøytrale for de som snakker dialekten, slik som *kjerring* 'kone' i nordnorsk, og ikke som

avvik. I deler av Sør-Norge kan imidlertid *kjerring* brukes som et nedsettende slangord for 'kvinne' (Hasund 2006 a: 10). At slang ikke er fagspråk, handler om å skille mellom slang og ulike yrkesgruppers spesialiserte fagterminologi. Fagspråk kan imidlertid inneholde slang. Et eksempel på musikerslang er *komp* for 'akkompagnement', og et eksempel på sykehusslang er *føden* for 'fødeavdelingen'. Slik fagspråklig slang kalles ofte sjargong (Marm 1962: 11; Tryti 2008: 7).

Slang har en ekspressiv og sosial funksjon (jf. Anderson & Trudgill 1990: 80; Jay 1992: 6; Stenström, Andersen & Hasund 2002: 67–68; Hasund 2006 a: 9). Ved å bruke slang markerer man gruppetilhørighet til ulike fellesskap, eksempelvis at man er del av en ungdomskultur mer generelt, eller en gruppe som tilhører ett spesielt ungdomsmiljø. Slangens sosiale funksjon er tosidig, for samtidig som slangord virker inkluderende på de som tilhører en bestemt gruppe og som kan kodene, kan den virke ekskluderende på de som er utenforstående og ikke kjenner betydningen (Hasund 2006 a: 9).

Selv om man gjerne tenker på slang som språklig kreativitet, er mønstrene for hvordan slangord blir til, ganske stabile og forutsigbare. Vi skal her kort nevne tre av de vanligste måtene slangord oppstår på (jf. Partridge 1970; Tryti 1984, 2008): For det første bruker man gamle ord med ny betydning (ofte metaforisk), som *potet* for 'etnisk nordmann/hvithudet person' (Østby 2005: 93). I denne kategorien hører også gamle ord i nye sammensetninger, som *vestkantsvarting* for 'mørkhudet person fra Oslos vestkant' (Guleed 2013: 101). Denne bruken er slett ingen ny oppfinnelse, som følgende sitat fra Edward B.W. Wittrup (1863: 14) viser: "*Modern slang* er forøvrigt just ikke alltid nystøbte Ord; ofte er det gamle, kjendte Ord, men med nye eller snurrig Betydning."

For det andre bruker man gamle ord med ny form, eksempelvis kortord som *serr* 'seriøst', *spess* 'spesielt' (Tryti 1984: 40; Hasund 2006 b: 69) og initialord som *OMG* 'oh my god' (jf. 6.3 i kap. 1). Mange kortord får ulike endelser, slik som *-ings* (*hundrings* 'hundrekroneseddel') og *-ern* (*seffern* 'selvfølgelig'). En av de mest populære og produktive endelsene er *-is* fra svensk (Tryti 1984: 52–54; se òg s. 292f. og 313 i NSH I), som i *grandis* 'Pizza Grandiosa' (Tryti 2008: 127).

En tredje måte å lage slangord på er ved å låne ord fra andre språk inn i slangen, som *awesome* 'kjempebra, vilt' fra engelsk (*Slangordboka* 2007), *jette-* 'kjempe-' fra svensk og *kæbe* 'jente' fra arabisk/berbisk (Hasund 2006 b: 65–66). Lånordene kan både være normalord på originalspråket, som *money* 'penger', eller slang, som *weirdo* 'gal, rar' (Hasund & Drange 2014: 142). Vi finner både direkte lån, som *owne* 'være bra; vinne', så vel som indirekte lån, som *ei*, en oversettelse av nettopp *owne* (Tryti 2008: 82, 259).

2.2 Norsk slanghistorie

2.2.1 Før 1900-tallet

Ifølge Tryti (1984: 17) er det først på 1800-tallet at slangen ser ut til å oppfattes som et eget språklig fenomen her til lands, selv om man også her kan spore slangord langt tilbake i tid. Fra 1700-tallet kan eksempelvis nevnes uttrykket *som sier seks* 'fremragende, ypperlig' (fra *terningkast seks*), som vi finner i følgende sitat fra Holbergs komedie *Henrick og Pernille*: "Men hand har og et par Riffler, som siger 6" (Holberg 1731: a7v). Mot slutten av 1800-tallet ble ordet *slang* lånt inn i de nordiske språkene, og dukker opp i ordbøkene. Den danske filologen M.V. Fausbølls *Bidrag til en Ordbog over Gadesproget* fra 1866 regnes av Tryti (1984: 17) for å være den første slangordbok av interesse for norske forhold.

Noen av de første litterære beskrivelser av norsk slang finner vi hos forfatterne Bjørnstjerne Bjørnson, Sigrid Undset og Hans Jæger (Marm 1962: 10; Tryti 1984: 17). Disse beskriver i sine romaner den særegne Kristiania-slangen, som etter hvert ble en motesak i Kristiania. Ifølge Tryti (1984: 17) er Bjørnson den første som viser til Kristiania-slangen som et særegent fenomen. Følgende utdrag er fra fortellingen *Absalons hår* fra 1894:

Angelika Nagel brukte i sin tale den moderne Kristiania-jargon, slængen, sprogets ytterste piskesnært. I selve ordvalget betegnelser som "fælt" fæstet til det som var det motsatte av fælt ("fælt fornøjetlig", "fælt vakker"); "knakende" fæstet til det som var vått ("knakende god punsch"). Man sa ikke skjøn, man sa "altfor skjøn" eller "storskjøn"; og omvendt sa man ikke "slet" om det aller værste, men med komisk moderasjon "nokså slet". Det som der var meget av, gikk "i lange baner", f.e. "dyd i lange baner". Sprogets nedtrådte sko, som storbyernes lediggjængere sjasker i vei i, blev først nu en modesak i Kristiania.
(Bjørnson 1960: 114)

2.2.2 Perioden 1900–1950

Utover på 1900-tallet blir fenomenet slang gradvis viet større interesse, særlig den såkalte Oslo-slangen. Det er denne Gleditsch skriver om i boka *Det får'n si* fra 1952, som ifølge baksideteksten er "den første i sitt slag i Norge". Det er en allmennrettet og upretensiøs liten bok, som Gleditsch selv beskriver som "en sped begynnelse til hva lingvister senere kan fortsette" (1952: 11). Boka er delt inn i kapitler etter temaområdene den dekker: "Kvinnen", "Mannen", "Stimulanser", "Privatliv" og "Byen". Dette er nære, hverdagslige områder som er tilbakevendende i litteratur om slang, og som også i nyere tid regnes blant de områdene der man gjerne finner mange slangord (jf. Tryti 1984: 22; Kotsinas 2000: 26).

Når man leser Gleditsch, er det slående å finne ikke bare de samme temaområdene som i nyere litteratur om slang, men også de samme mønstrene for

hvordan slangord blir til. For det første finner vi gamle ord både med ny betydning, som *stilk* for 'jente' (Gleditsch 1952: 22), og i nye sammensetninger, som *bærestilk* for 'serveringsdame' (sst.: 23). For det andre finner vi gamle ord med ny form, som kortordene *dell* for 'delikat' (sst.: 16), *s.k.d.g.* for 'sånn kan det gå' (sst.: 103) og *barbis* for 'barberer' (sst.: 30). Sistnevnte er et eksempel på et kortord med det populære slangsuffixet *-is* nevnt ovenfor. Til slutt finner vi lånordene, som *sure* 'sikkert' (sst.: 99), *all right* 'svært bra' (sst.: 102) fra engelsk og *vor* 'vorspiel' (sst.: 105) fra tysk. Når det gjelder lånord, er det først og fremst engelsk det er snakk om, men det skal sies at mengden lånord ikke er påfallende sammenliknet med det vi finner i nyere litteratur om slang.

Hvis man ser på slangordene hos Gleditsch med tanke på deres levetid i norsk slang, kan vi dele dem inn i tre typer "skjebne", som nevnt av Tryti (1984: 25): Den første er de prototype slangordene, såkalte lynord eller kometord, som oppstår og forsvinner raskt. Her kan nevnes de engelske lånordene *sut* 'dress', *trein* 'tog' og *metsjes* 'fyrstikker', som ikke lenger brukes som slang i norsk (Tryti 1984: 110). Vi finner også noen tidstypiske slangord knyttet til den teknologiske utviklingen, som *spelledåse* og *tut* om 'grammofon' (Gleditsch 1952: 89), *ringebu* om 'telefonkiosk' (sst.: 119), og *maskindass* om 'vannklosett' (sst.: 104).

Den andre typen skjebne er at slangordene ikke forsvinner, men blir til normalord (Tryti 1984: 26). Eksempler er *røyk*, *gøi/gøialt*, *røff*, *jogge*, *jobbe*, *drink* og

Omslaget fra Ulf Gleditschs slangordbok fra 1952, som ifølge baksideteksten var "den første i sitt slag i Norge". (Eier: Nasjonalbiblioteket.)

flørt, som ifølge Gleditsch (1952) var slangord i norsk tidligere. Disse mistet etter hvert sitt slangpreg og er gått over i allmennspråket som mer eller mindre nøytrale ord som ikke lenger oppleves som spesielt ekspressive eller normbrytende.

Den tredje typen skjebne er de seiglivede slangordene, som forblir i språket som slang (Tryti 1984: 26). De nekter å forsvinne (som lynordene), og de nekter også å gi slipp på sin slangkarakter og bli normalord. Med tiden får de gjerne stor utbredelse og går over i den generelle “riksslangen”. Gleditsch har med både *purk* og *snut* for ‘politi’ og *gryn* og *spenn* for ‘penger’, som fortsatt er en del av standard norsk slangrepertoar på 2000-tallet (Tryti 2008). Her skal sies at skillet mellom folkelige lavstilsord og riksslang kan være vanskelig å trekke.

2.2.3 Perioden 1950–2000

Ingvald Marm utga *Slang og sjargong: En kavalkade over det muntre innslaget i norsk hverdagstale* i 1962. Her finner vi de samme temaområdene som hos Gleditsch, i tillegg til en god del sjargong fra ulike yrkesgrupper. Det er interessant å legge merke til at hos Marm begynner bekymringen for det han kaller “den gigantiske dumping-import” av engelske lånord i norsk (Marm 1962: 148). I tillegg til lånord fra engelsk har han et avsnitt om lånord fra nordisk, og det er særlig fra svensk vi har fått mange slangord, som *kåk* ‘hus’ og *kompis* (sst.: 145).

Først på 1980-tallet ble slang gjort til gjenstand for vitenskapelige studier. Tone Trytis hovedoppgave om slang kom i 1982, omarbeidet til boka *Norsk slang* i 1984. Tryti gir en grundig gjennomgang av både europeisk og nordisk slanghistorie, samt en analyse av norsk slang fra perioden 1930–1980, med hovedvekt på Oslo-slangen.

Tryti viser til at slang tradisjonelt har vært et ikke helt akseptabelt område å forske på, men at dette var i endring på 1980-tallet. I tråd med denne utviklingen er det ikke overraskende at det i 1985 kom en publikasjon om narkotikaslang i Norge, nemlig Halvor Eifrings bok *Høy eller stein?*. Fra og med 1990-tallet har det vært en jevn, om ikke stor, strøm av ulike arbeider som tar for seg slang. Først her skal nevnes Stine Aasheims hovedoppgave *Kebabnorsk* (1995), som undersøker hvordan ungdommer i multi-etniske ungdomsmiljøer i Oslo bruker slangord fra både norsk, engelsk og andre fremmedspråk som svensk, dansk, berbisk, arabisk og punjabi. Termen *kebabnorsk* hadde Aasheim oversatt fra *kebabsvenska*, som var et ord svenske ungdommer brukte om tilsvarende fenomenen i Sverige (Aasheim 1997: 235). Termen ble raskt både populær og utskjelt i media så vel som i akademia, og er nå byttet ut med fagtermen *multi-etnolektisk norsk* (Svendsen & Røyneland 2008: 63). I den nyeste slangordboken som er kommet (Guleed 2013) brukes begrepet *Den nye norsken*. Begrepet *kebabnorsk* er imidlertid fortsatt i høyeste grad i bruk, både blant folk flest og i media.

På slutten av 1990-tallet ble det gjennomført et større forskningsprosjekt om nordisk ungdomsspråk kalt *Ungdomsspråk och språkkontakt i Norden* (UNO). Som

et ledd i UNO-prosjektet ble det gjennomført en felles skriftlig slangundersøkelse blant skoleelever i de nordiske landene, blant annet med det formål å kartlegge lånord i slangen.¹ Kotsinas (2002: 41) fant at de engelske lånordene utgjorde 23,2 % av det totale antall ord i det danske materialet, 21,6 % i det norske, 18,2 % i det finlandssvenske og 17,1 % i det svenske. I alle landene utgjorde engelsk den sterkeste påvirkningen, og stort sett var det de samme ordene som ble lånt inn i de ulike språkene, hvilket tyder på at den engelske innflytelsen er ganske lik i de nordiske landene når det gjelder slang. Blant de mest frekvente engelske ordene i det norske slangmaterialet var *party, nerd, happy, in, cash, babe, bitch, crazy, pay, shop, ugly, bored/boring, hip, fag, faggot, nigger, weird/weirdo, money, hangover* og *fatso* (Kotsinas 2002: 49–50).² Alle disse forekom også i undersøkelsene fra de tre andre landene.

Dette stod i kontrast til slangord fra andre fremmedspråk, særlig ikke-vestlige språk, som utgjorde kun 2–3 % av materialet i de ulike landene, og var stort sett begrenset til hovedstedene. Mens de engelske ordene var ganske like fordi den kulturelle påvirkningen fra anglo-amerikansk kultur er ganske lik i hele Norden, var de ikke-vestlige slangordene mer ulike i hvert land, fordi de har oppstått i multietniske miljøer der sammensetningen av innvandrergupper og deres morsmål er forskjellig (Hasund 2006 b: 48).

Som et ledd i UNO-prosjektet ble det også samlet inn et talespråksmateriale i Oslo i 1997–1998 (jf. Drange & Hasund 2000). Dette består av egenopptak (ca. 18 timer) og transkripsjoner (ca. 207 000 ord) av uformelle samtaler mellom ungdommer i Oslo. Studier av dette materialet viser at det er relativt langt mellom de engelske ordene i løpende tekst (Johansson & Graedler 2002; Hasund 2006 b; Drange 2009). Studiene viser også at den engelske innflytelsen først og fremst dreier seg om enkeltstående ord og uttrykk, samt mer eller mindre ferdiglagde sitater fra sangtekster, reklame osv. Når det gjelder tilpasningen til norsk, finner vi at de fleste engelske slangord, som engelske lånord flest, i hovedsak tilpasses norske bøyningsmønstre (Graedler & Johansson 1997; Drange 2009; jf. også Grøvlis studie av internettkommunikasjon 2013: 93).

Fra og med 2000-tallet har antallet publikasjoner om slang økt betydelig. Fra denne perioden er det påfallende mest oppmerksomhet om to temaer: påvirkningen fra andre språk og fra den teknologiske utviklingen. Oppmerksomheten

1. Slangundersøkelsen ble gjennomført i Norge, Sverige, Danmark og de svensktalende områdene i Finland (Drange mfl. 2002). I et spørreskjema ble elever i 15–17-årsalderen bedt om å skrive så mange slangord de kunne for 55 oppgitte normalord. Disse ordene representerte temaområder der slangord er vanlige i ungdomsspråket. Elevene ble også bedt om å legge til andre slangord enn de som ble etterspurt (Kotsinas 2000: 26–27).
2. Kotsinas bruker standard engelsk stavemåte, ikke nødvendigvis stavemåten informantene har brukt.

om multietnolektisk norsk er stadig økende, jf. studier som Svendsen & Røynealand (2008), Opsahl (2009 b), Drange mfl. (2014), samt *Kebabnorsk ordbok* (Østby 2005) og slangordboka *Den nye norsken* (Guleed 2013). Påvirkningen fra engelsk vil tilsynelatende ingen ende ta, noe som kommer tydelig fram i Kunnskapsforlagets tre utgivelser av *Slangordboka* (2005, 2006, 2007) så vel som i Trytis *Norsk slangordbok* (2008). Noen eksempler på nyere engelske slangord i norsk er *noob* 'nybegynner, amatør' og *asap* 'as soon as possible' (begge nevnt i Tryti 2008), som vi har fått via sosiale medier.

Dette bringer oss over til det andre temaet, nemlig fokuset på slang knyttet til den teknologiske utviklingen. Sosiale medier har ført til en enorm økning i uformelt skriftspråk, og dette har resultert i en lang rekke skriftlige slangord som blant annet er preget av mange utelatelser (ellipser) og kortord (se Hasund 2002). Språkøkonomisering er en viktig forklaring på fenomenet – man korter ned ord for å spare tastetrykk og tid, men det har også fått en selvstendig sosial og identitetsskapende funksjon. Siden mange utelatelser og kortord kan være vanskelige å forstå, er de effektive når det gjelder å inkludere de som kan kodene, og ditto funksjonelle når det gjelder å ekskludere de som ikke kan dem.

En type språkøkonomisering som er mye brukt i sms-slang, er initialordene, som lages av første bokstav i hvert ord i et lengre uttrykk, som *brb* (eng. *be right back*) og *wtf* (eng. *what the fuck*). Noen etablerte initialord begynner av og til å leve sitt eget liv. Grøvli (2013) viser for eksempel hvordan *lol* (eng. *laughing out loud*) brukes som et ord som kan tilhøre flere ulike ordklasser: Det kan brukes som adjektiv (*det ser lol ut*, 'latterlig'), verb (*mulig det er mobilen min som loller*, 'tuller') og substantiv (*skal dobbeltsjekke power led lollen*, 'greia, dingsen'). Selv om initialord ikke er noe nytt fenomen i slangen, gjør mengden og typen ord at dette likevel har blitt opplevd som "nytt" og har fått mye oppmerksomhet siden 1990-tallet, ikke minst i media (se f.eks. Lundemo 2014).

Mange spør seg om det er mer slang nå enn før. Det er vanskelig å si noe sikkert om det brukes mer slang enn før i private, uformelle muntlige samtaler. Men vi kan i alle fall si med sikkerhet at det er langt mer skriftlig slang i dag på grunn av utviklingen av sosiale medier, jf. Partridges (1970) beskrivelse av slangen før 1970 som et hovedsakelig muntlig fenomen. Videre er det også tydelig at slangen har fått en mer framtrædende plass i den offentlige diskurs, særlig i media og academia. Dette er i tråd med samfunnsutviklingen for øvrig, som er preget av informalisering og privatisering av den offentlige diskurs (Fairclough 2003). Kronen på verket i så måte må vel være at man nå også gir plass til slangen som fenomen i en utgivelse av norsk språkhistorie.

3 Banning

3.1 Introduksjon

Banning har tradisjonelt vært ansett som et mindre “stuerent” område å forske på, men dette er nå i endring (jf. Rathje 2014 a: 7). Selv om de aller fleste vet hva banning er, er fenomenet vanskelig å definere. Det norske ordet *banne* kommer fra *forbannelse*, og er i tillegg etymologisk beslektet med *bønn*. Disse kan ses i sammenheng: En forbannelse kan være en bønn om straff (Bjorvand & Lindeman 2007: 70; Fjeld 2002: 152). Flere språkforskere framholder at banning berører temaer som er tabubelagte eller stigmatiserte i en gitt kultur (særlig religion, sex og underlivet), videre at banneord brukes i overført betydning, og at de kan brukes for å uttrykke sterke følelser og holdninger (Andersson & Trudgill 1990: 53; Ljung 2006: 61, 2011: 4).

I *Svordomsboken* (2006: 40ff.) gir Ljung en oversikt over bannings ulike funksjoner. Denne er basert på funksjonelle og syntaktiske kriterier som viser seg å fungere for nesten samtlige av de 25 språkene han undersøker. I delen om norsk nevner han fire hovedfunksjoner (2006: 133–135). Den første er utropsordene, som *faen*, *helvete*, *satan* og *skitt*. Den andre er uvennlige oppfordringer som *dra til helvete* og *kyss meg i ræva*. Den tredje er skjellsord som *din dritt* og *din jævel*. Felles for disse funksjonene er at de fungerer som selvstendige ytringer, til forskjell fra den fjerde funksjonen, som er banning som del av en ytring. Et eksempel er ordet *jævlig* i ytringen *Hun er jævlig smart*, og ordet *faen* i ytringen *Hva faen er det du gjør?*.

Det er en utfordring å bestemme hvilke ord som skal regnes med i kategorien banneord. Det er for eksempel omdiskutert om skjellsord og rituelle fornærmelser skal regnes som banning (se diskusjoner i Fjeld 2002: 153, 2014: 201; Nilsen 2010: 27; Rathje 2011; Stroh-Wollin 2014: 177). I denne gjennomgangen tar vi med slik banning også.

3.2 Banning før 1900-tallet

Banning forteller noe om hvilken kulturell ballast et språksamfunn bærer med seg fra tidligere tider (Andersson & Trudgill 1990; Hasund 2005: 31). I Skandinavia har banningen i flere århundrer kretset om religiøse, kristne temaer, men det finnes dokumentasjon på banning fra førkristen tid også. Schulte (2008: 12) viser for eksempel til følgende runeinnskrift på Björketorp-stenen fra Blekinge i nåtidens Sverige, datert til ca. 600 e.Kr.: “En rad med glansruner skjuler jeg her, mektige runer. Hjemfalt til en svikefull død, rastløs gjennom arghet, utenfor

(samfunnet), skal den være som bryter dette (monumentet).”³ Ruth Vatvedt Fjeld (2002: 156) viser til flere banneord i norsk som kan ha opphav i forestillinger som er eldre enn kristendommen: Uttrykk som *fordundre meg* og *heidundrende* kan referere til Tor med hammeren, mens uttrykket *det regna som nøkken* henviser til Nøkken, kjent fra nordisk folketro siden norrøn tid.

Når det gjelder den kristne banningen, finner vi at bannerepertoaret i Skandinavia og de fleste andre europeiske land er preget av den dualistiske kristentradisjonen med klare kontraster mellom det gode og det onde, Gud og djevelen, frelse og fortapelse (Hasund & Repstad 2005: 206). Banningen henter stoff både fra det guddommelige og fra Guds motstandere, slik at vi kan skille mellom himmelske (“celestial”) og diabolske (“diabolic”) banneord (Stroh-Wollin 2014: 181). I den protestantiske tradisjonen ble det lagt særlig vekt på at man ikke skulle misbruke Guds navn, slik det står i Bibelen (2 Mos 20,7), en læresetning som har gitt ord som *herregud* status som banning.

I en historisk studie av religiøs banning i Sverige viser Stroh-Wollin (2014: 183) at middelalderen var dominert av himmelsk banning; det var for eksempel vanlig å sverge ved Herrens kors, Herrens fem sår, Herrens smertefulle død osv. Med reformasjonen på 1500-tallet kom den lutherske kirkens sterke fordømmelse av himmelsk banning, og i denne perioden var det en økning i diabolsk banning (sst.: 185, 194). Utover på 1700-tallet var det igjen en økning i den himmelske banningen, noe som kan ha flere forklaringer. En grunn kan være at opplysnings-tidens sekularisering førte til at de himmelske banneordene gradvis mistet sin religiøse kraft og ble det Stroh-Wollin kaller “profane intereksjoner” (2014: 186, vår oversettelse). En annen grunn kan være at mange av de himmelske banneordene hadde blitt det Fjeld kaller “leksikalsk formørket” (2002: 156), dvs. at det leksikalske innholdet er vanskeligere å få øye på i de moderne, forkortede variantene. Et eksempel er uttrykket *vaserra* som Stroh-Wollin fant i dramatekster fra tidlig på 1700-tallet. Dette er en forkortet og omformet variant av *vars herra* ‘Vår Herre’ i gammelsvensk, men Stroh-Wollin mener folk på 1700-tallet sannsynligvis ikke lenger var klar over den religiøse opprinnelsen til *vaserra* (2014: 183).

I en svensk studie av skjellsord i rettsprotokoller fra Uppsala på 1630-tallet viser Erik Falk (2014: 172) endringer i hvordan folk oppfattet skjellsord. Rettssystemet på denne tiden bygget på svensk lov fra ca. 1350, som blant annet inneholdt en paragraf om skjellsord som *tjuv*, *tjuvson*, *skälm* ‘kjeltring, skøyer’, *hora* og *horson* (sst.: 158, 163), som man kunne bli dømt og ilagt straff for å bruke. Falk forteller at det var forskjell på hvordan skjellsord ble oppfattet av universitetsfolk og folk i byen. Folk i byen tolket i større grad skjellsord bokstavelig: Ble man kalt

3. Oversatt til norsk av Michael Schulte (personlig kommunikasjon).

en tyv, så ble man puttet i kategorien “tyv”, og mange oppfattet dette som feilaktige anklager. Falk påpeker også at overtro i tillegg gjorde at man trodde det å bli kalt en tyv kunne gjøre en til en tyv (sst.: 171). Blant universitetsfolk, derimot, ble dette tolket mindre bokstavelig. Å bli kalt en tyv kunne bety at den utskjelte hadde en tyvs uærlige karakter, men ikke at han/hun var en tyv (sst.: 171). Falk viser hvordan skjellsordene etter hvert utviklet mellompersonlige funksjoner og ble deinstitusjonalisert fra kirken. Med andre ord: De sluttet å bli tolket bokstavelig og ble i økende grad brukt som uttrykk for talerens følelser. Denne prosessen har fortsatt fram til i dag, og kan ifølge Falk være en grunn til at utskjelling i dag i langt mindre grad enn på 1600-tallet ender opp i rettssystemet (sst.: 172).

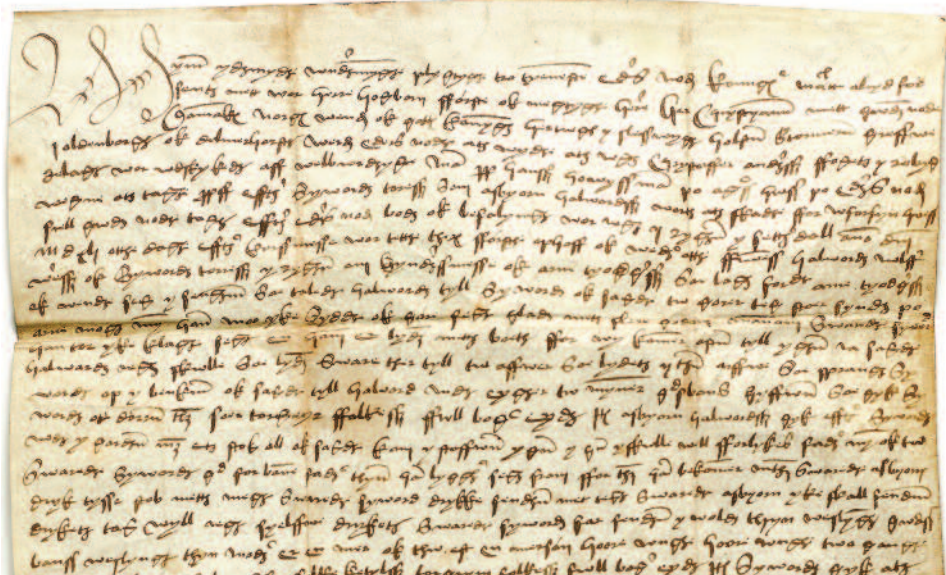
Når det gjelder norsk, viser Fjeld (2002) på samme måte hvordan mange moderne banneformler i norsk er forkortede, nedslipte og omformede varianter av noe som i eldre tider var lengre ytringer. Noen eksempler på slike leksikalsk formørkede banneformler av den diabolske typen er *fanden/djevelen ta!* (fra *måtte fanden/djevelen ta deg*), *gi faen!* (fra *måtte du hengi det til fanden*), *dra faenivold!* (fra *måtte du dra i fandens vold*), *for satan!* (fra *for satans skyld*), *(til) helvete!* (fra *måtte du bli hentet til helvete*), *steike!* (fra *måtte fanden steike deg*), *døggern!* (fra *måtte djevelen ta deg*) (Fjeld 2014: 211). Når det gjelder de gode himmelske makter, viser Fjeld blant annet til følgende eksempler: *jaggu/neiggu* (fra *ja/nei i Guds navn*), *herregud* (fra *ved Herren min Gud*), *jøss, jøsses, jøssenam* (fra *i Jesu navn*), *trøste og bære* (fra *Gud skal trøste deg og bære deg*), *død og pine* (fra *ved Guds død og pine*), *gudskjelov* (fra *Gud skje lov*) (Fjeld 2014: 210). I norsk finner vi altså den samme utviklingen som beskrevet hos Stroh-Wollin (2014) og Falk (2014) ovenfor, altså at sekulariseringen bidrar til at banningen blir oppfattet mindre bokstavelig og går over til å fungere mer forsterkende.

Når det gjelder eldre teksteksempler fra norsk, finner vi flere i Olav Solbergs bok *Forteljingar om drap* (2003), der han tar for seg såkalte drapsbrev fra perioden 1300–1550, en type middelalderdiplom fra samlingen *Diplomatarium Norvegicum*. I disse tekstene finner vi gjengivelser av muntlig dialog i tilknytning til drapene som omtales, og ikke uventet finner vi en del banning. I følgende eksempler (alle oversatt av Solberg) ser vi hvordan vi finner banning fra flere tabuområder som religion, seksualitet, promiskuitet, ærbarhet og dyreverdenen:

- 1 “Straks dei kom utanfor døra, kasta Bjørn inn to steinar og bad dei kome ut, dersom dei var søner til ei ærbar kvinne og ikkje horesøner.” (Skien, 1315. Solberg 2003: 82)
- 2 “Kallar ikkje du meg skjøkeson?” ... Og ... Halvor svara Kjetil: “Da er du ein tjuvsunge!” (Telemark, 1424. Sst.: 101)

- 3 Videre svara Olav Olavsson: “Angrar du på hesten, kan det hende at du kunne få hesten heim att og i ræva på deg, så kan du ri faen i vald med han.” Jon Eiriksson svara: “Gud late ingen mann ri dit!” (Hardanger, 1501. Sst.: 74)
- 4 Sivard svara: “Gud forbanne far din! ...” Asbjørn svara: “Drikk dette staupe med meg!” Sivard svara: “Måtte faen drikke med deg!” Asbjørn svara: “Ikkje skal faen drikke, da drikke eg heller sjølv!” Sivard svara: “Far faen i vald, din usling, din Guds forbanna usling. Mor di er ei merr, og du ein merreson, ein horeunge, horeunge to gonger!” (Setesdal, 1541. Sst.: 100)

Solberg (2003: 60) skriver at formuleringer som har med påkalling av Gud eller djevel å gjøre, går igjen i drapsbrevene. Vi legger merke til hvordan de religiøse forbannelsene framsettes i fullstendige setninger, ikke i forkortet variant, noe som tyder på at de ble oppfattet ganske konkret og bokstavelig (sst.: 77). Når det gjelder det nest siste eksemplet (fra Hardanger), mener Solberg at utskjellingene her kan innebære en beskyldning om homoseksualitet, noe som på den tiden var grovt krenkende (sst.: 77).

I dette brevet fra 1541 imberetter Christoffer Anderssøn, fogd i Raabygdelaget, omstendighetene rundt Asbjørn Halvardssøns drap på Sivard Thoressøn til kongen. Fra og med fjerde linje nedenfra finner vi igjen banningen fra eksempel (4): “swaredhe Sywordh gud forbanne fadher thyn han lygggher segh fram ffor thet han bekommer inthet. swaredhe Asbyorn / dryk tysse stob metth megh. swaredhe Syword drykke fendhen met tegh. swaredhe Asbyorn yke skall fendhen / dryketh tag wyll iegh syelffwe dryketh. swaredhe Sywordh far fendhen y woldh thyn weslynggh gwds / banss weslynggh thyn modher er en mer ok thw est en mersøn hoore wnghe hoore wnghe two ganghe.” (DN I 1098, 1541, Rige. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet. NRA dipl. perg. 15410510.)

Et annet teksteksempel finner vi i Lone Cecilie Strands (2007) masteroppgave om kodeveksling i Stavanger Domkapitels protokoll 1571–1630. Som i Solbergs drapsbrev finner vi gjengivelser av muntlig dialog i protokollen. Følgende eksempel fra 1625, som gjengir hva Søren Knudsen skal ha sagt til sin *festequinde* Adelutz Lystrup, viser den samme blandingen av banning fra flere områder:

- 5 “Kommer du nu her din gammell dieffuell, vd aff døren diefflen j vold, din gammell achermehr, din druchen so. Meent du din gammell dieffuell, att jeg tog dig for din persons schyldt?” (Strand 2007: 67)

Oppsummert kan vi si at banningen i disse eldre tekstene omhandler flere ulike tabuområder, men i frekvens er det tydelig at religiøs banning utgjør den viktigste kategorien i kristen tid. Til sammenlikning fant Stroh-Wollin (2014: 181) ingen seksuelle banneord i sin studie av 45 svenske dramaer fra 1700- til 1900-tallet, kun noen få tilfeller av banning basert på substantivet *skit* og verbet *skita*.

3.3 Banning på 1900- og 2000-tallet

I nyere faglitteratur synes forskere å være enige om at de diabolske banneordene fremdeles har en relativt sterk stilling i nordiske språk, selv om de nok er mindre tabubelagt enn tidligere, og at de himmelske banneordene nå langt på vei har mistet sin kraft som banneord (Kiuru & Montin 1991; Ljung 2006: 44; Enell-Nilsson 2014: 132; Fjeld 2014: 200, 209; Rathje 2014 b: 37; Stroh-Wollin 2014: 194). Når det gjelder Norge, ser det imidlertid ut til at sekulariseringen går noe langsommere i det såkalte bibelbeltet på Sørlandet, der eksempelvis *herregud* fortsatt har status som et banneord. Hasund & Repstad (2005: 206) forklarer dette med at den pietistiske tradisjonen har stått sterkere her enn i resten av landet, med fokus på hva man *ikke* skal gjøre og *ikke* skal si, og at den religiøse aktiviteten fremdeles er noe høyere her enn ellers i Norge.

Det foreligger noen nyere studier av diabolske banneord i norsk. Hasund (2006 b: 88) fant eksempelvis at *faen* og *jævlig/jævla* var de mest brukte banneordene i UNO-materialet fra slutten av 1990-tallet (både det skriftlige og talespråkmaterialet), og Olsen (2006: 153) fant at *fan* og *jævel* var de vanligste banneordene blant informantene på Løkta på Helgelandskysten i 2005. I en studie fra 2010 fant Inger-Christine Nilsen følgende 21 ulike banneord i sine data med opptak av samtaler mellom tromsøungdommer: *drit(t)*, *dæven*, *døds-*, *faen*, *faenskap*, *fett(e)*,⁴ *forbanna*, *fuck*, *fucked*, *føkka*, *føkkings*, *helvete*, *herregud*, *jokke*, *jævla*, *jævli*, *nazi*,

4. “Den nordnorske varianten av *fitte*, altså det kvinnelige kjønnsorgan.” (Nilsen 2010: 51)

satan, sick, sug, (sinn)sykt (Nilsen 2010: 49–50).⁵ Fordelt på temaområder, brukes aller flest banneord som berører tabuområdet religion, deretter avføring, sex, sykdom, kjønnsorganer, døden og nazisme (sst.: 69). Når det gjelder de religiøse banneordene, viser lista ovenfor at også Nilsens data har flest diabolske banneord; det forekommer kun ett himmelsk banneord (*herregud*). Nilsen konkluderer derfor med at også hennes unge informanter følger den norske bannetradisjonen i høy grad: Ingen av de to største kategoriene (religion og underlivet) har noen ord som kan regnes som nye, og de har heller ingen engelske importord (sst.: 69). Til slutt kan nevnes Hasunds (2005) bok om nestenbanning. Nestenbanning er “ord og uttrykk som hincer til de ekte banneordene, som regel ved at de begynner på samme bokstav eller samme stavelse, men som likevel er forskjellige i formen fra de ekte banneordene” (Hasund 2005: 11). Den største kategorien nestenbanneord i dette materialet er knyttet til djevelen (*fy farao*, dvs. nesten *fy faen*) og helvete (*dra til helgoland*, dvs. nesten *dra til helvete*). Ut fra en antakelse om at det er de mest tabubelagte banneordene som genererer flest nestenbanneord, støtter også dette opp om antakelsen om at diabolske banneord fortsatt er sterkest og mest utbredt.

En nyere tendens i kategorien religiøse banneord i norsk er at vi får inn religiøse banneord fra andre språk og religioner. Et velkjent eksempel er uttrykket *wolla* ‘jeg sverger ved Allah’ fra arabisk (Aasheim 1995; Østby 2005). Ifølge Opsahl (2009 b: 226) brukes dette blant ungdommer i multietniske miljøer i hele Skandinavia først og fremst som en forsterkende pragmatisk partikkel, men også som en religiøs besvergelse. Fjeld (2002: 165) nevner også en annen tendens, nemlig at forestillinger fra kristendommen og andre religioner blandes sammen, som i *Gud Allah!*

En annen og mer påtakelig endring er at de religiøse banneordene i løpet av de siste årene har fått sterk konkurranse fra banneord knyttet til andre områder, først og fremst seksualitet og kroppsfunksjoner, som *fuck* og *shit* (Fjeld 2002: 152; Hasund 2005: 29; Nilsen 2010: 55). For å si det på en annen måte: Banneord fra underlivet overtar i større grad for banneord fra det religiøse livet. Samme utvikling i retning mer underlivsbanning har vært beskrevet for svensk (Ljung 2011; Beers-Fägersten 2014) og dansk (Rathje 2014 b). At banning knyttet til underlivet og seksualitet regnes som sterk, framkommer blant annet i en studie av Helseth (2007: 7), der *hore* og *homo* ble regnet for å være blant de styggeste skjellsordene blant norske ungdommer på 2000-tallet.

Mange av disse nye banneordene er kommet til gjennom påvirkning fra anglo-amerikansk kultur, der overgangen fra religiøse til seksuelle banneord har skjedd langt tidligere (Jay 1992). De engelske lånordene brukes både i engelsk form (*fuck*, *motherfucker*, (*holy*) *shit*, *bitch*) og som oversettingslån (*morrapuler* fra *motherfucker*).

5. Nilsens materiale består av 14 200 ord totalt.

Når ordene brukes i engelsk form, finner vi varierende grad av fornorsking, både fonologisk og morfologisk, som følgende eksempler fra Nilsen (2010: 55–56) viser når det gjelder ordet *fuck*:

Fuck you, *vi sett jo og kose oss her inne*
 Føkk dæ
Det e så jævli fucked up
Min pc e føkka, heilt ...
Sjøl e han jo en føkkings feiting

Grøvli (2013: 43) mener at nordmenn kan mangle “magefølelsen” og den nødvendige kulturelle bakgrunnen for å forstå hvor kraftige noen engelske banneord er, og at de dermed kan bruke banneord som for en engelsk morsmålsbruker vil oppleves som “fullstendig uakseptabelt”. Dette stemmer med Beers-Fägerstens (2014) studie, som viser hvordan *fucking* brukes i svenske medier i mye større grad enn i amerikanske medier, fordi det oppfattes som langt mindre støtende i Sverige enn i USA (sst.: 76–78).

En av de nyeste tendensene i norsk banning er det Ljung (2006: 68) kaller “mammamotivet”. Dette refererer til en språkhandling der man fornærmer en annen ved å si noe nedsettende om vedkommens mor.⁶ Ofte handler det om seksuelle fornærmelser (*mora di er ei hore*) og incest (*morraknuller, motherfucker*), men det kan også dreie seg om personlige karakteristikk av en annens mor som for eksempel stygg, fet eller dum (*mora di er så feit at a ser ut som ei pakke med pølser i nakken*). Eksempelene er fra en studie av mammamotivet i norsk, engelsk og spansk banning, der Drange mfl. (2014) fant kun to varianter av mammamotivet i det norske UNO-materialet (både det skriftlige og talespråksmaterialet): *mora di* og *morraknuller/morrapuler*. Disse brukes i konkrete fornærmelser rettet direkte mot en annen person, som i *du er så jævla morraknuller ass!*, samt pølse-eksemplet ovenfor. Det er også interessant å se at uttrykket *mora di!* i UNO brukes alene (dvs. ikke som del av et lengre uttrykk) som et kraftuttrykk som ikke er rettet mot en spesiell person.

Det er vanskelig å si når mammamotivet dukket opp i norsk i den formen det har i dag. Det ikke nevnt i Trytis bok om slang (1984), heller ikke i Jenstads skjellsordbøker (1991, 1992, 1999). Søk i *Bokmålsordboka, Nynorskordboka* (nettutgavene) og *Ordnett.no* i 2017 ga heller ingen treff på formene omtalt her. Vi finner det imidlertid i UNO-materialet fra 1997–1998, og i *Norsk slangordbok* i 2008 finner vi flere oppslag: *mor di!* (varianter *mordi* og *mora di*) beskrives her som “nyere fornærmelse”. Uttrykket *morraknuller* (varianter *moraknuller*,

6. Eller andre (oftest kvinnelige) familiemedlemmer, men mor er det vanligste.

morrapuler, morapuler, morpuler) beskrives som et skjellsord fra engelsk *motherfucker*, altså et oversettingslån. Det kan se ut som om 1990-tallet er tiåret da mammamotivet begynte å få innpass i norsk. I så fall korresponderer det godt med funn fra svensk: Ifølge Ljung (2006: 70) var mammamotivet også nytt i Sverige på 1990-tallet. Her må presiseres at vi med “nytt” først og fremst viser til form: Som vi har sett ovenfor, er selve mammamotivet ikke nytt (jf. eksemplene ovenfor fra 1300–1500-tallet på *horesøn, sjøkeson* og *horeunge*), men det kan virke som om det nå har våknet i skandinavisk etter en lengre soveperiode (jf. også Ljung 2006: 69–70 om svensk).

Samtlige eksempler på banning med mammamotivet i UNO-materialet var fra multietniske miljøer i Oslo, hvilket kan tyde på at påvirkningen har kommet fra kulturer der mammamotivet er utbredt. I Nilsens (2010) studie fra Tromsø finnes ulike eksempler på seksuell banning (*fette ‘fitte’, jokka* og varianter av *fuck*), men ingen eksempler på mammamotivet. I en studie av seksuelle fornærmelser blant 10. klassinger på Oslos østkant fant Sundnes (2003: 103) at disse ble oppfattet som mye mer fornærmende og truende blant norsk-pakistanske gutter enn blant etnisk norske gutter. Men angloamerikansk innflytelse spiller nok også en rolle her, jf. den engelske varianten *motherfucker* som også er i bruk i norsk. Her er det nok heller snakk om en indirekte påvirkning gjennom angloamerikansk kultur i media.

Vi kan oppsummere utviklingen i norsk banning med stikkordene *sekularisering, seksualisering* og *globalisering*. Etter denne gjennomgangen av nye tendenser i banning vil vi likevel minne om at bannerepertoaret i norsk ikke er fullstendig endret på kort tid. Mens omløpshastigheten for slangord kan være ganske rask (jf. bolk 2), endres bannerepertoaret i et språk seg svært langsomt. Vi kan se på banneord som en merkevare: Det tar tid å bygge tabu rundt et ord. Prosessen begynner allerede i barndommen med at barn lærer hvilke ord i morsmålet som er stygge; jf. Fjeld (2014: 207) som hevder at individer sjelden inkluderer nye banneord i sitt vokabular etter ungdomstiden. Sett i lys av dette er det interessant å se hvor stabile de kristne banneordene er, selv om også de har gjennomgått endringer.

Vi skal også ta med noen ord om banning og kjønn. Stereotypien om at menn banner mer enn kvinner har eksistert lenge, og siteres i flere studier av både banning og slang (se Marm 1962: 81; Tryti 1984: 152; Fjeld 2002: 163; Nilsen 2010: 28). Nilsen fant i sin studie fra Tromsø 2010 at både jentene og guttene banner, og at begge kjønn bruker flest religiøse banneord. Guttene i hennes materiale hadde imidlertid en høyere bannefrekvens enn jentene, og de brukte også flere av de mest tabubelagte ordene (som *fuck* og *jokka*), et funn som samsvarer med Olsens studie (2006: 153). Dette samsvarer også med Kotsinas sin studie av svensk ungdomsspråk (1994: 61–62), der guttene brukte *fan* oftere enn jentene, mens jentene brukte *gud* oftere enn guttene.

Mange spør seg om det er mer eller mindre banning nå enn før (Hasund 2005: 78–79). På den ene siden er det en oppfatning om at det er mer banning nå enn tidligere, og at man nå kan høre banning “overalt”. På den andre siden er det en oppfatning om at banning er på vei ut. Argumentet her er som regel at banneordene, siden de er så mye brukt, snart må bli så “slitte” at de mister sin kraft og forsvinner. Det er vanskelig å svare sikkert på slike spørsmål. Rathje (2014 b: 59) viser i sin studie av gamle og unges holdninger til banning i dansk at de eldre informantene var mer negative til banning, mens de unge i større grad opplevde banning som en uproblematisk og naturlig del av språket. Men forskere ser i alle fall ut til å være enige om at det er blitt større aksept for banning, og dermed mer banning, i det offentlige rom, eksempelvis på radio, tv og i sosiale medier (Kaye & Sapolsky 2004; Hilliard & Keith 2007; Ivory mfl. 2009; Enell-Nilsson 2014; Tamaševičius 2014). Nettopp dette kan nok være en medvirkende årsak til oppfatningen om at folk generelt banner mer enn før.

At det er blitt en større aksept for banning betyr likevel ikke at alle språklige tabuer er forsvunnet. Samtidig som det ytres banneord i det offentlige rom, ytres det nemlig også klager over banneordene, blant annet over mye banning på tv (se eksempelvis Bach & Skjæraasen 2014). Og så lenge noen fortsetter å klage på banning, bidrar det paradoksalt nok til å bekrefte og opprettholde banningens kraft og status som et kulturelt tabu.

▼ 4 Pragmatiske partikler

4.1 Introduksjon

Pragmatiske partikler er småord som *sånn*, *liksom*, *bare* og *altså*, som ikke bidrar til påstandsinholdet i en ytring, men har pragmatiske funksjoner på det mellommenneskelige og diskursive plan. De kan gi uttrykk for talerens subjektive holdninger til innholdet, appellere til samtalepartnern om medvirkning eller ha en diskursorganiserende funksjon (markere emneoverganger, binde sammen ytringer osv.) (jf. Brinton 1996; Jucker & Ziv 1998; Andersen & Fretheim 2000). Pragmatiske partikler som gir uttrykk for talerens holdning til saksforholdet, kalles *modalpartikler* og kan beskrives ut fra semantisk teori om *modalitet* (f.eks. Portner 2009). Vi skal her skille mellom tre typer holdninger talere gir uttrykk for, nemlig sikkerhet, nødvendighet og følelsesmessig engasjement. Sikkerhet dreier seg om kunnskap om verden og kalles *epistemisk* modalitet. Ulike partikler kan vise ulike grader av sikkerhet om saksforholdet, slik som “hun har *nok/sikkert/vel/jo/da* stukket av”. Partikler som styrker talerens epistemiske autoritet (som *jo* og *da*), kalles *forsterkere*, mens de som svekker den (*nok, sikkert, vel*),

kalles *dempere* (Fretheim 1981). Den neste typen holdning man kan uttrykke, er i hvilken grad en handling anses som nødvendig eller ønskelig, og kalles *deontisk* modalitet. Deontiske forsterkere skjerper nødvendigheten av en handling, som i “kom, *da!*”, eller ønskeligheten av den, som i “*bare* forsyn deg!”, mens *dempere* svekker den, som i “du må *nesten* avslutte nå”. Endelig har vi uttrykk for følelsemessig engasjement, særlig i forbindelse med vurderinger, såkalt *affektiv* modalitet. Partikler med affektiv betydning er sannsynligvis primært forsterkere, altså markører for *økt* engasjement, som i “Den kjolen var fin, *altså!*”.

I norsk er det en rekke pragmatiske uttrykk og partikler, og noen av dem har vært studert i moderne samtalepråk, slik som *nesten* (Fretheim 1979), *da* (Fretheim 1991; Borthen 2014), *altså* (Fretheim 2014), *visst* (Borthen & Knudsen 2014), *liksom* (Hasund 2003), *bare* (Fretheim 1980, 1999; Opsahl 2002; Opsahl & Svennevig 2007), *sånn* (Lie 2008; Johannessen 2012; Opsahl & Svennevig 2012), *ikke sant* (Svennevig 2008) og *hallo* (Svennevig 2012).

Den historiske utviklingen av pragmatiske funksjoner gjøres rede for av teorien om *grammatikalisering* (Hopper & Traugott 2003). Denne teorien beskriver felles kjennetegn ved hvordan ord utvikler seg fra innholdsord til funksjonsord, altså ord som ikke har et klart begrepsmessig innhold og i stedet har grammatiske og pragmatiske funksjoner. Grammatikaliseringsprosesser kjennetegnes av at et ord får svekket semantisk innhold kombinert med økt pragmatisk betydning. Opsahl & Svennevig (2007) viser for eksempel hvordan *bare* som partikkel har utviklet seg fra adjektivet *bar*. Betydningsutviklingen er gjerne forbundet med økt grad av subjektivitet (Traugott 1989), det vil si å markere talerens holdning til innholdet. For eksempel har den pragmatiske partikkelen *bare* fått en slik forsterkende funksjon i vurderinger, som i “Den er *bare* så idiotisk!”. En videre utvikling kan gå mot rent diskursorganiserende funksjoner, altså å markere koherens i tekster og samtaler. For eksempel har ordet *men* i tillegg til sin syntaktiske funksjon som kontrastiv konjunksjon utviklet en diskursiv funksjon som markør for emneskifte i samtaler (“*men* jeg tror jeg må stikke nå”, jf. Svennevig 1999). Grammatikalisering kan også innebære fonologisk reduksjon, slik som adverbet *altså*, som har utviklet seg til en etterhengt partikkel som noen ganger uttales *ass*.

I det følgende skal vi først se på utviklingen av pragmatiske funksjoner hos to svært utbredte partikler i moderne norsk, nemlig *bare* (bolk 4.2) og *liksom* (bolk 4.3). Vi gjengir studier som viser hvordan disse både har blitt mer frekvente og har fått flere pragmatiske funksjoner de senere årene. I tillegg vil vi vise et eksempel på en partikkel som har gått i motsatt retning, nemlig partikkelen *nå* (bolk 4.4). En nyere studie av *nå* viser hvordan partikkelen har blitt mindre og mindre brukt de siste 50–60 årene, og flere av funksjonene er i ferd med å bli borte.

Studiene henter sin empiri fra ulike talespråkskorpus. Vi gir her en oversikt over de viktigste kildene som har vært benyttet i denne forskningen:

- 1) *Norsk talespråkkorpus, Oslo-delen* (NoTa-Oslo) inneholder samtaler og intervju blant både yngre og eldre språkbrukere i osloområdet, innsamlet av Tekstlaboratoriet ved Universitetet i Oslo i perioden 2004–2006.
- 2) *Talemålsundersøkelsen i Oslo* (TAUS) inneholder også oslomål (primært sosiolingvistiske intervjuer), innsamlet på 1970-tallet blant både yngre og eldre talere.
- 3) *Nordisk dialektkorpus* (DIA) inneholder både nyinnsamlede dialektprøver fra hele landet og enkeltstående dialektintervjuer fra 1950-tallet og framover. (Jf. Johannessen mfl. 2009.)
- 4) *Big Brother-korpuset* (BB) inneholder uformelt samtalspråk fra første sesong av TV-serien i 2001.
- 5) *UNO-korpuset, Oslo-delen* (Ungdomsspråk och språkkontakt i Norden; UNO), inneholder uformelle samtaler blant ungdom i Oslo, innsamlet i 1997–1998. (Jf. Drange & Hasund 2000.)

I tillegg til disse korpusene benytter studiene ofte andre kilder for å finne eksempler fra eldre tiders språkbruk, slik som radioopptak fra NRK (1930-tallet og framover), tilgjengelige på nettsidene til Nasjonalbiblioteket. De henter også eksempler enkelte skriftlige kilder, særlig Ibsens skuespill, elektronisk tilgjengelige i korpuset *Henrik Ibsens skrifter* (HIS).

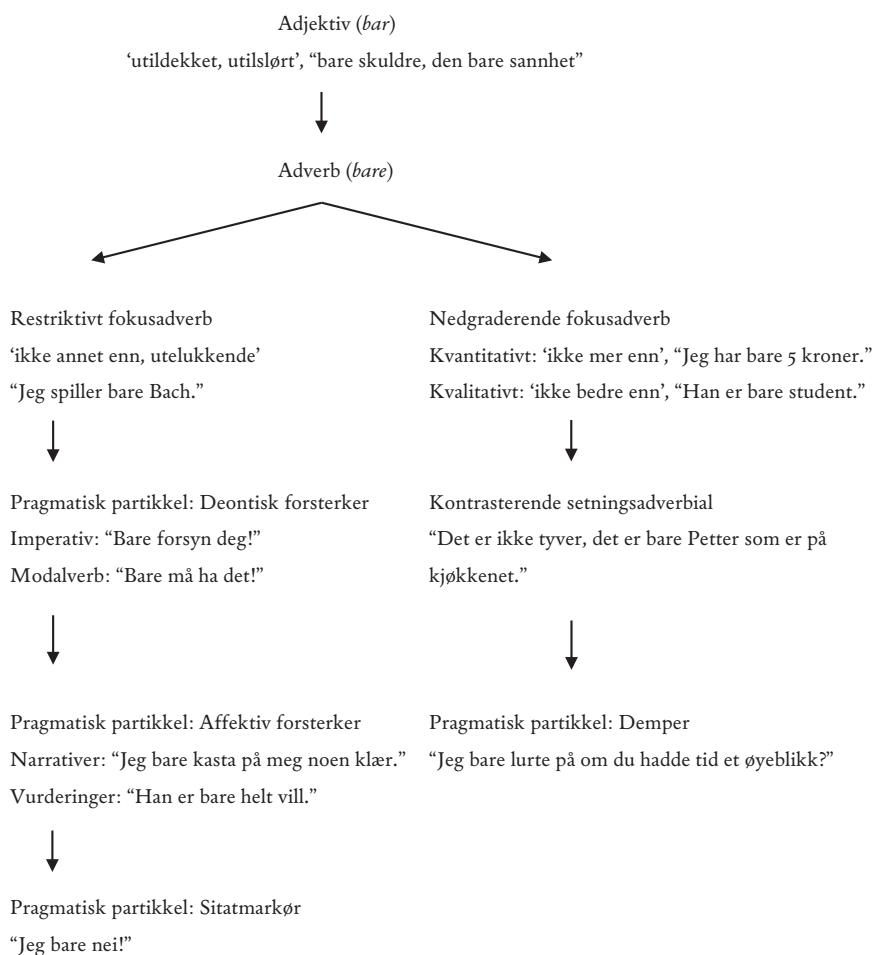
4.2 Partikkelen *bare*

Den pragmatiske partikkelen *bare* har vært beskrevet av flere forskere, slik som Lie (1979), Fretheim (1980, 1999), Opsahl (2002), Opsahl & Svennevig (2007, 2012) og Hasund mfl. (2012). Denne framstillingen baserer seg primært på Opsahl & Svennevig (2007), som er den studien som klart har anlagt et historisk perspektiv. Ifølge disse forskerne er det rimelig å anta at adverbet *bare* er utviklet fra adjektivet *bar*, med betydningen ‘ren, naken’ (“bare skuldre”, “den bare sannhet”), ut fra en studie av *bara* i svensk (Wijk-Andersson 1992). Utviklingen fra adjektivet *bar* til adverbet *bare* er en utvikling fra en betydning relatert til den ytre, konkrete situasjonen (‘ikke tildekket, naken’) til en betydning relatert til den indre situasjonen, det vil si situasjonen slik den blir oppfattet av noen (‘ingen annen enn’) (Eriksson 1992: 23).

Adverbet *bare* kan ha ulik rekkevidde, og kan på den ene siden fungere som et *restriktivt* fokusadverb med en eksklusiv betydning (‘kun, ikke noe annet’): “Jeg spiser bare røde nonstop”. På den andre siden kan *bare* fungere som et *nedgraderende* fokusadverb som indikerer at noe befinner seg langt nede på en skala, kvalitativt eller kvantitativt (jf. Lie 1979): “Jeg har bare én flaske” (kvantitativ nedgradering), “Jeg er bare korpsaspirant (og ikke solotrompetist i hovedkorpsen)”

(kvalitativ nedgradering). Den nedgraderende betydningen kommer også til syne i *bares* evne til å framheve kontrast mellom proposisjoner (jf. Fretheim 1999): “Det er ikke det at jeg ikke har lyst til å være med dere til Oslo. Det er bare det at svogeren min skal gifte seg.” Disse to hovedbetydningene skaper flertydighet (polysemi), som i sin tur har gitt opphav til to ulike pragmatiske partikler, en demper og en forsterker.

For å vise hvordan de to adverbene gir opphav til ulike utviklingsforløp som pragmatisk partikkel, setter Opsahl & Svennevig (2007) opp en mulig etymologisk linje, gjengitt i figur 1. De ulike funksjonene og benevnelsene vil bli nærmere utdypet og forklart nedenfor.

Figur 1: Framveksten av ulike pragmatiske funksjoner av bare.

Utviklingen viser mange av stegene i en typisk grammatikaliseringsprosess. Først er det et innholdsord, *bar*, som går fra et kongruensbøyetlig adjektiv med konkret betydning til et ubøyetlig adverb med mer abstrakt betydning. Deretter utvikler adverbet seg til en partikkel som ikke bidrar til påstandsinholdet i ytringen, men i stedet markerer talerens subjektive holdning til påstandsinholdet, enten ved å dempe eller ved å forsterke engasjementet. Endelig utvikler forsterkeren seg videre til en rent diskursorganiserende partikkel, nemlig en sitatmarkør uten subjektivt forsterkende funksjon. I tillegg har man fått en fonologisk reduksjon i realiseringen av den pragmatiske partikkelen i enkelte varieteter. I Bodø-dialekten finner vi en forenkling fra *berre* til *bæ* (Nesse 2008) og i svensk fra *bara* til *ba* (Eriksson 1992).

For å gi litt mer utfyllende beskrivelser av de ulike pragmatiske funksjonene *bare* har utviklet, tar vi for oss hver bruksmåte etter tur.

4.2.1 Bare som demper

Bare forekommer typisk som partikkel med dempende funksjon i anmodninger og forslag, hvor uttrykket reduserer den sosiale sensitiviteten i å be noen om noe.

6 kan ikke du *bare* si hva vi skal ha, *bare* lese det, så skriver jeg det. (BB 01/14)

7 kan vi ikke *bare* sitte på soverommet og spille og øve litt da. (BB 01/13)

Demperen *bare* reduserer her på et symbolsk plan det man pålegger den andre. Det utgjør en høflighetsstrategi som går ut på å dempe trusselen mot samtalepartnerens negative ansikt, det vil si vedkommendes krav på råderett over egen tid og ressurser (jf. Brown & Levinson 1987).

Bares funksjon som demper kan sies å henge nært sammen med det opprinnelige semantiske kjerneinnholdet i det nedgraderende adverbet, å indikere at noe er "lavt på en skala". Denne bruksmåten er relativt gammel; vi finner den for eksempel i Ibsens dramadialoger fra for over hundre år siden:

8 Fru Borkman (studser): Ja, hvor skulde han ellers være?

Stuepigen (trækker på smilet): Nej, jeg tænkte *bare* han var der, han plejer, jeg.

(Ibsen: *John Gabriel Borkman*, HIS: 111)

4.2.2 Bare som forsterker

Som nevnt kan partikkelen *bare* også fungere som forsterker. Det er særlig i språkhandlinger der taleren gir uttrykk for vilje, ønske, og liknende – det vil si i kontekster som har med deontisk modalitet å gjøre. Vi finner denne bruken særlig i forbindelse med imperativer og deontiske modalverb (*burde, måtte, skulle, ville*).

Som påpekt av Fretheim (1980) kan imperativer brukes til å be adressaten gjøre ting som er i vedkommendes egen interesse og slik sett utgjøre tillatelser heller enn anmodninger. I slike sammenhenger fungerer ikke partikkelen *bare* som demper, men som forsterker (se transkripsjonsnøkkel bakerst i kapittelet for tegnforklaring):

9 *bare* si fra hvis du har lyst på blå stripe da (UNO)

10 *bare* forsyn deg med røyk du Kjersti. # *bare* ta du (UNO)

Her forsterker altså *bare* den deontiske modaliteten og gir som effekt en emfatisk oppfordring eller et insisterende tilbud. Forsterkeren her er altså mest sannsynlig utviklet fra den restriktive betydningen av adverbet. Man kan tenke seg en høflighetsstrategi som går ut på å understreke at adressaten ikke har andre plikter enn å ta imot tilbudet, med andre ord at det gis uten krav på gjenytelser. Dermed kan det å si at adressatene ikke skal “gjøre noe annet enn” å ta imot tilbudet, ha utviklet seg til en konvensjonell forsterker av tilbud.

Også denne bruksmåten går langt tilbake, og vi finner også den blant annet i dramaer av Ibsen:

11 Professor Rubek: Rejs du *bare* op mellem fjeldene – så langt og så længe, som du selv vil. (Ibsen: *Når vi døde vågner*, HIS: 215)

12 Foldal: Ja nu skal du *bare* høre! (Ibsen: *John Gabriel Borkman*, HIS: 75)

En forskjell fra bruken i dag er imidlertid plasseringen av partikkelen. Hos Ibsen står *bare* konsekvent etter det finitte verbet i utsagnssetninger, som i (8): “jeg tenkte *bare*”. I imperativsetninger står også partikkelen nesten alltid etter verbet, som i (11), selv om det finnes noen få unntak. Plasseringen av ordet før det finitte verbet (“jeg *bare* tenkte ...”, “*bare* reis ...”) må primært ha utviklet seg senere.

En annen sammenheng hvor forsterkeren opptrer, er med modale hjelpeverb med deontisk betydning.

13 Odd: jeg syns det er helt # utrolig teit.
Ina: ja men vi må *bare* gjøre det. (BB 01/52)

14 Arne: *bare* jeg får lappen så er jeg fornøyd jeg.
Gina: ja # *bare* håpe du ikke får eh Svensen. (UNO)

Disse bruksmåtene forsterker talerens subjektive forpliktelse overfor den aktuelle språkhandlingen. Språkhandlingene partikkelen opptrer i, inneholder alle uttrykk

for deontisk modalitet, enten i kraft av ytringens språkhandlingstype (særlig direktiver og ekspressiver) eller ved innføyde modale uttrykk (modale hjelpeverb m.m.).⁷ I disse sammenhengene er dermed forsterkeren *bare* en modalpartikkel.

Bare som forsterker i forbindelse med modale uttrykk finner vi ikke i dramadialogene til Ibsen. Det tyder på at bruken som allmenn deontisk forsterker er utviklet senere, og da mest sannsynligvis ved at den forsterkende bruken i tilbud og oppfordringer har spredd seg til andre deontiske kontekster. Vi finner den imidlertid i TAUS-materialet:

- 15 så mye diskusjon det er nå om miljøvern og sånn, så er det *bare* nødt til å komme en reaksjon. (TAUS)

Dette eksempelet stammer fra en ung kvinne, og det viser seg at de eldre informantene i korpuset ikke bruker denne konstruksjonen. Det kan tyde på at bruksmåten har vært under utvikling i den perioden TAUS-materialet ble samlet inn, dvs. på begynnelsen av 1970-tallet.

Forsterkeren *bare* forekommer i dag også i sammenhenger som ikke er modale, nemlig i evalueringer og narrativer. Dette må betraktes som en videre spredning av den forsterkende funksjonen. I evalueringer fungerer *bare* som fokusadverbial som forsterker det evaluerende elementet i det etterfølgende leddet. Ofte vil dette være en adjektivfrase som i (16), men det kan også være en verbfrase som uttrykker en vurdering, som i (17):

- 16 det er en annen en som heter Petter, han er *bare* helt vill da. han er gal. (UNO)

- 17 dem *bare* ruler. (UNO)

Et annet typisk sted der forsterkeren *bare* dukker opp, er i forbindelse med gjengivelse av hendelser i narrative forløp (jf. Eriksson 1992). Ordet bidrar til å konstituere et dramatisk forløp, eller forsterke en eller annen form for dramatisk effekt:

- 18 så jeg *bare* kasta på meg klær jeg og (utyd) (UNO)

- 19 den går opp og Per forsvinner ut av bilen, og jeg går rundt sånn i banen, asså på hjula, *bare* sklir rundt og inn på indre bane. (TAUS B1)

Disse forsterkende bruksmåtene er også av nyere dato. (19) er fra TAUS' B-materiale, som består av opptak av unge mennesker. Her finner vi 7 eksempler på

7. I (14) er det riktignok ikke noe modalverb, men det underforstås et *få* ("får håpe ...").

forsterkeren *bare* i narrative kontekster (av et totalt antall på 89 forekomster av ordet). Det at denne bruken bare forekommer hos unge informanter og attpåtil er relativt sjelden blant dem, tyder på at denne bruken er nokså ny, og at den har ekspandert kraftig fra 1970-tallet til midten av 1990-tallet.

Det er sannsynlig at denne allmenne forsterkeren har utviklet seg fra den forsterkende bruksmåten i emfatiske tilbud (som altså igjen kommer fra en restriktiv og ikke en nedgraderende betydning). Det er i så fall snakk om en utvidelse av den forsterkende bruksmåten til nye pragmatiske domener, først en spredning til andre deontiske ytringer, og siden en overføring til evaluerende og narrative ytringer.

4.2.3 Bare som sitatmarkør

Den siste utviklingen av *bare* er som sitatmarkør, det vil si som innleder av direkte tale eller en annen form for lydgjengivelse.

- 20 090: så ga jeg f- jeg ga fra meg to russekort, # så så jeg han ene gutten dra fram eh sånn der walkie talkie # (skifter til stilisert Rogalandsdialekt) “det er russekort ved inngangen,”
 089: * (latter)
 090: og så *bare* “hæ?” så bare rant det ned med unger på sykkel ((nedutover)) og sånn # så var det bare å gi fra seg den største bunken
 089: * (latter) (NoTa-Oslo)
- 21 035: alle *bare* “fuuhit” (lydmalende ord) # alt var borte. #
 036: nei,
 035: ikke en menneske igjen. (NoTa-Oslo)

Bare er plassert foran sitatet, og følger typisk mønsteret “Subjekt (S) + bare + sitat”. Sitatmarkøren dukker typisk opp i narrative kontekster generelt og i tilknytning til dramatiske høydepunkter spesielt. “Sitatet” som etterfølger *bare*, trenger ikke være verbalspråklig, og ikke en gang lydlig, men kan også utgjøres av ansiktsuttrykk eller bevegelser. I det siste *bare* i utdraget i (22) nedenfor er det for eksempel bare en hodebevegelse (hoderisting) som etterfølger *bare*.

Det virker rimelig å påstå at sitatmarkøren *bare* har sitt opphav i forsterkeren *bare*. *Bare* knyttes typisk til sitater som signaliserer en høy grad av affektivt engasjement hos taleren, og opptrer gjerne sammen med sitater som framstilles som svært emosjonelle, ekspressive eller dramatiske. Slik sett er det svært vanlig å finne *bare* i forbindelse med ekspressive utbrudd og onomatopoetiske uttrykk slik som i utdragene ovenfor.

Funksjonen som sitatmarkør finnes ikke i TAUS-materialet overhodet, og må regnes som den siste utviklingen i rekken. Denne bruksmåten kan tenkes å være

et resultat av hyppig samforekomst mellom forsterkeren og ulike anføringsverb i dramatiske sitater (Eriksson 1992, 1995). Gjennom en erstatningsprosess har forsterkeren så utviklet muligheten til å stå for hele anføringskonstruksjonen.

Tilknytningen til forsterkerfunksjonen gjennom koplingen til dramatiske hendelser og emosjonelle replikker virker rimelig. Men det finnes også nyere eksempler på at ordet brukes uten et evaluerende element av denne typen:

- 22 far skulle på det møtet og jeg *bare* # fo- e før han gikk så var det *sånn* “ja er det noe jeg må vite som jeg kan få vite?” men ((de)) *bare* “nei nei nei ingen ting” (latter) og han *bare* “ja er du helt sikker?” # “ja ja ja” men han *bare* “jeg orker ikke å få noen konfrontasjoner” og jeg *bare* “nei ikke noe farlig” sitter jeg hjemme og venter på at han skal komme hjem så *bare* “(navn) # hva gjorde du på den lørdagen?” jeg *bare* (rister sakte på hodet) (NoTa-Oslo)

Tilknytningen til en narrativ ramme ser fortsatt ut til å være gjeldende, og det er et affektivt engasjement å spore hos taleren. Men sitatene *i seg selv* framsettes ikke nødvendigvis som spesielt dramatiske eller oppsiktsvekkende. I dette tilfellet er det altså framstillingen av en replikkutveksling – ikke innholdet i replikkene – som ser ut til å være det sentrale. Det ser dermed ut til at *bares* forsterkende egenskaper i nyere tid har bleknet, og i noen tilfeller rett og slett forsvunnet. Dette understøttes også av en nærmest eksplosiv vekst i bruken av *bare* som sitatmarkør (jf. Hasund mfl. 2012).

Utviklingen av de pragmatiske funksjonene av *bare* finner vi mange paralleller til i svensk. Funksjonen som sitatmarkør har vært dokumentert der fra tidlig på 1990-tallet (Eriksson 1992; Kotsinas 1994). Det er vanskelig å si om denne funksjonen har utviklet seg parallelt i de to språkene, eller om det kan være snakk om påvirkning fra det ene språket til det andre, altså et slags “lån”. Det ser i alle fall ut til at den bredte seg noe tidligere i svensk enn i norsk.

4.3 Partikkelen *liksom*

4.3.1 Fra konjunksjon til pragmatisk partikkel

Ordet *liksom* som pragmatisk partikkel synes å være et annet tilfelle av grammatikalisering.⁸ Det finnes studier som viser at *liksom* som pragmatisk partikkel er utviklet fra den tradisjonelle bruken av ordet som konjunksjon både i norsk (Hasund 2003) og svensk (Kotsinas 1994; Eriksson 1997; Londen 1997); dette samsvarer også med studier av engelsk *like*, som har en liknende bruksmåte og har gjennomgått en liknende utvikling (Romaine & Lange 1991; Andersen

8. Beskrivelsen omfatter både *liksom* og *lissom*, som er uttalevarianter av samme ord (Hasund mfl. 2012: 48). Eldre former er *likesom* og *ligesom* (Hasund 2003: 210).

2000; Hasund 2003). I det følgende skal vi presentere den historiske utviklingen av *liksom* fra konjunksjon til pragmatisk partikkel.⁹ Det må sies at den bruken av *liksom* vi her kaller “pragmatisk partikkel”, også omtales med den mer kjente termen “adverb”, blant annet i de fleste ordbøker.¹⁰

Den semantiske betydningen av *liksom* som konjunksjon er ‘på samme måte som, slik som’, dvs. den indikerer sammenlikning og likhet mellom to enheter (jf. *Bokmålsordboka* 2005, *Norske synonymmer* 2013). Den grammatiske funksjonen er å binde sammen to elementer i en ytring, eksempelvis to substantiv, som i (23) fra *Bokmålsordboka*, eller to setninger, som i (24) fra Ibsens *Sancthansnatten* (1852):

23 Hun er lærer *liksom* moren. (*Bokmålsordboka* 2005)

24 Altsaa er jeg dog din eneste kjærlighed, *ligesom* jeg var din første! (Ibsen, sitert i *Norsk riksmålsordbok* 1983–1995)

Når *liksom* brukes som partikkel, kan det være vanskelig å se at ordet har noen klar grammatisk funksjon og semantisk betydning. I (25) fra UNO-alespråksmaterialet (1997–1998) forklarer taleren når det var pause mellom kampene i en håndballturnering:

25 I mellompausen, *liksom* halv tolv til, halv tre eller noe sånn. (UNO)

Her ser vi at partikkelen *liksom* kan utelates uten at ytringen blir ugrammatisk eller endrer mening i særlig grad. Det er ingen eksplisitt sammenlikning av to elementer slik vi så i (23) og (24). Men dette betyr ikke at ordet ikke har noen funksjon. Ut fra en pragmatisk analyse kan man si at det *er* en slags sammenlikning, men at bare den ene delen av sammenlikningen, tidsangivelsen *halv tolv til halv tre*, er eksplisitt uttrykt i setningen, mens den andre delen er implisitt og refererer til, for eksempel, “en annen tidsangivelse som er mer presis”, eller motsatt “en annen tidsangivelse som er mindre presis” (Hasund mfl. 2012: 48; jf. Kotsinas 1994: 86 om svensk *liksom* og Andersen 1998: 153 om *like* i engelsk). Med andre ord indikerer *liksom* at pausen varer omtrent fra halv tolv til halv tre, men ikke

9. Presentasjonen i denne bolken bygger hovedsakelig på Hasunds (2003) doktoravhandling, som er en sammenliknende studie av *liksom* i norsk og *like* i engelsk. Hasunds studie har ikke primært et historisk perspektiv. I forbindelse med skrivingen av dette kapittelet har vi derfor i tillegg gjort noen søk i flere kilder, både eldre og nyere, for å kunne si noe mer om den historiske utviklingen av *liksom*. Igjen er det kun snakk om å gi en pekepinn om noen tendenser som framtidige studier vil kunne utforske videre.
10. Se for eksempel *Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok* (1991), *Norsk illustrert ordbok* (1993) og *Bokmålsordboka* (nettutgave).

nødvendigvis helt nøyaktig (merk at det pragmatiske uttrykket *eller noe sånn* har en tilsvarende funksjon i dette eksemplet).

Overordnet kan vi si at konjunksjonen i dag er lite i bruk, og at den stort sett er begrenset til formelt, skriftlig språk. Den pragmatiske partikkelen, derimot, er høyst levende, og vi finner den først og fremst i uformelt, muntlig språk eller i skriftlige tekster som har et muntlig preg. Hasund (2003) har sammenliknet frekvensen av *liksom* (søk på formene *liksom*, *lissom*, *ligesom* og *likesom*) i ulike typer skriftlige tekster tilgjengelige fra Norsk tekstarkiv¹¹ med frekvensen i UNO-talespråkmaterialet fra slutten av 1990-tallet. Tabell 1 viser at *liksom* er langt mer frekvent i talespråkmaterialet enn i de skriftlige tekstene:

Database	Totalt antall ord	Frekvens av <i>liksom</i> (alle varianter)
Ibsens tekster ¹²	ca. 630 000	0,5 per 1 000 ord (n = 332) ¹³
Romantekster (bokmål, nynorsk) publisert 1937–1981	ca. 3 millioner	0,3 per 1 000 ord (n = 926)
Avistekster (elektronisk), søk 27. januar 2000	ca. 60 millioner	0,02 per 1 000 ord (n = 1456)
Muntlig norsk UNO-korpuset	ca. 230 000	4,4 per 1 000 ord (n = 1009)

Tabell 1: Frekvens av *liksom* i ulike skriftlige og muntlige tekster (Hasund 2003: 210–213).

Når det gjelder fordelingen mellom *liksom* som konjunksjon og partikkel/adverb, fant Hasund (2003) at halvparten av tilfellene i Ibsen-tekstene er klassifisert som adverb og halvparten som konjunksjon. Ikke overraskende forekommer de fleste adverbene i tekstene som skal representere muntlig språk, først og fremst i dialoger i skuespillene. Verken romanene eller aviskorpuset er ordklassetagget, så resultatet forteller ingenting om fordelingen mellom partikkel/adverb og konjunksjon. Men i et utvalg eksempler fra aviskorpuset viser Hasund (2003: 211) at konjunksjonen forekommer i mer formelle tekster som (26), mens partikkelen gjerne forekommer i gjengivelse av muntlig tale, som i (27):

26 *Liksom* Barentshavet, er Labradorsjøen med kystområder utenfor Newfoundland et arktisk preget økosystem hvor veksten på alle nivåer fra plankton til fisk er sterkt temperaturavhengig. (Bergens Tidende 950410, sitert i Hasund 2003: 211)

11. <http://helmer.aksis.uib.no/nta>

12. Ibsens tekster består av 26 skuespill og et utvalg dikt.

13. Ibsen skrev på dansk-norsk og brukte kun formen *ligesom*. Søk på formen *likesom* ga ikke treff i noen av tekstene i databasen (Hasund 2003: 210).

- 27 For i et intervju kunne vi i går blant annet høre følgende formuleringer. “Åffer ikke det 'a?”, “er det *liksom* drømmen å bli popstjerne?” og “hva føler du nå 'a?”. (Bergens Tidende 960120, sitert i Hasund 2003: 211)

I UNO-talespråksmaterialet finner vi ingen eksempler på *liksom* som konjunksjon. Den høye frekvensen av partikkelen *liksom* i dette materialet (4,4 per 1 000 ord) korresponderer godt med funnene fra de svenske studiene: Londens (1997) materiale har en *liksom*-frekvens på 4,0 per 1 000 ord, og Kotsinas' (1994) materiale har en frekvens på hele 7,4.

I det følgende presenteres de ulike pragmatiske funksjonene til partikkelen *liksom*. Som nevnt over må vi skille mellom ulike bruksmåter av partikkelen *liksom* når vi skal vurdere i hvilken grad den kan regnes som “ny”. *Liksom* som partikkel kan brukes for å dempe et utsagn, eller motsatt for å forsterke det; den kan brukes for å binde sammen elementer, for å appellere til samtalepartneren, og den kan brukes i forbindelse med sitater (“sitatmarkør”). Som nevnt har vi gjort noen søk i både nyere og eldre materiale i forbindelse med skrivingen av dette kapittelet, ettersom Hasunds (2003) studie kun i liten grad har sett på *liksom* i et historisk perspektiv. Med ett unntak finner vi eksempler på alle de nevnte bruksmåtene i et utvalg av NRKs radioprogrammer *Guttetime* og *Piketime* fra 1930-tallet og i Nordisk dialektkorpus (DIA) fra perioden 1951–1969.¹⁴ Det ene unntaket gjelder *liksom* brukt i forbindelse med sitater. Denne bruken dukker først opp i materialet fra 1970-tallet, både i Nordisk dialektkorpus og i TAUS-korpuset. Det er selvsagt en mulighet for at den har eksistert tidligere uten å ha blitt dokumentert, men funnene tyder iallfall på at den kan være av nyere dato.

4.3.2 *Liksom* som demper

I eksemplet (25) ovenfor så vi hvordan *liksom* kan brukes til å dempe et utsagn, blant annet ved at det markerer omtrentlighet. I ordboksbeskrivelser av denne bruken av *liksom* (da gjerne omtalt som “adverb”) finner vi parafraser som “på en måte”, “nesten”, “så å si”, “tilsynelatende” og “på sett og vis”; disse henspiller nettopp på en dempende bruk av *liksom* og viser at den er velkjent og utbredt (jf. *Bokmålsordboka* 2005, *Norske synonymmer* 2013). Eksempel (29) er fra Ibsens skuespill *Et dukkehjem* (1879), og representerer gjengivelse av muntlig tale. (30) er en dialektprøve fra 1951 og er det eldste eksemplet fra talespråksmaterialet vi har tilgjengelig:

- 29 Doktor Rank hører *ligesom* huset til. (Ibsen: *Et dukkehjem*, HIS: 283)

14. Vi har lyttet til fire programmer av *Guttetime* og fire av *Piketime* fra perioden 1935–1939 (Nasjonallbiblioteket, nb.no), totalt ca. 160 minutters opptak, og funnet 3 forekomster av *liksom*.

30 ja det e sagnet som har nå # vært *liksom* det største her det er nå om Bjøddlurebasen (DIA kvinnherad_ma_02)

Norsk riksmålsordbok (1983–1995) forklarer at *ligesom* i (29) er “brukt til å angi om en tilknyttet karakteristikk at den bare gjelder delvis”. I (30) kan man også si at *liksom* markerer at den etterfølgende frasen *det største* ikke nødvendigvis skal tolkes helt bokstavelig. Den dempende bruken av *liksom* finner vi også i alle de nyere talespråkskorpusene.

Liksom som demper finner vi gjerne i forbindelse med målbare enheter, som i (25), der *liksom* uttrykker en omtrentlig tidsangivelse (“halv tolv til halv tre eller noe sånn”). Med utgangspunkt i denne betydningen kan ordet brukes i en rekke andre sammenhenger også, som ikke har å gjøre med målbare enheter. Det kan brukes som et generelt uttrykk for å markere omtrentlighet når taleren enten er reelt usikker på noe, eller bare ønsker å markere vaghet fordi det i en gitt situasjon ikke er nødvendig å være mer presis. Videre kan omtrentligheten gjelde både innhold så vel som form på ytringen: Mens *liksom* i (25) brukes til å markere at selve *innholdet* i uttrykket (dvs. *halv tolv til halv tre*) skal tolkes omtrentlig, brukes det i (31) og (32) for å modifisere den språklige *formen*, dvs. for å markere at det er selve ordvalget som taleren er usikker på om er helt presist. (31) er fra 1950-tallet og (32) fra 1990-tallet:

31 og det var i alminnelighet en utgravd stokk # og så var det laga et lokk oppå som gikk på en # rei *liksom* på en pinne som han førte att og fram (DIA aurland_ma_02)

32 A: hva er *log* for noe da?

B: åh du er så log. # eller lok. ## *lissom* # log eller lok loke eller sånn.

A: åja. (UNO)

Et humoristisk blikk på bruken av pragmatiske partikler blant ungdom. (Illustrasjon: Rex Rudi / Tomas Drefvelin.)

I begge tilfellene kan vi også snakke om en nølefunksjon, siden taleren stopper opp og reformulerer. I slike tilfeller er det ikke uvanlig å karakterisere *liksom* som “fyllord”, men det er likevel ikke like innholdsløst som *øh* eller *ehm*.

4.3.3 *Liksom* som forsterker

Det finnes enkelte eksempler hvor det er mindre entydig at *liksom* har noen demperfunksjon, som i (33) fra 1971–1973 (TAUS) og (34) fra 1990-tallet (UNO):

33 for da var det *liksom* # søndag # og så var det rett neri kirka her nere på søndags-skolen # (TAUS A43)

34 A: Georgetown # det er nesten det samme som Aker Brygge.

B: er det det?

A: det er *lissom* skikkelig uteliv der om kvelden (UNO)

I disse eksemplene er det ikke like tydelig at taleren ønsker å markere for eksempel omtrentlighet eller vaghet. Det finnes ulike teorier på hvordan *liksom* skal tolkes i slike tilfeller. Hvis vi ser på studier av svensk *liksom* og engelsk *like*, finner vi at noen mener partikkelen i slike tilfeller har en dobbel funksjon ved at den markerer fokus *samtidig* som den uttrykker demping (jf. Kotsinas 1994 og Londen 1997 om svensk *liksom*; Romaine & Lange 1991, Ferrara & Bell 1995 og Andersen 1998 om *like*). For engelsk finnes det også de som foreslår at partikkelen *like* markerer fokus *uten* samtidig å markere demping (Underhill 1988; Miller & Weinert 1995). Hasund (2003) videreutvikler denne analysen og foreslår at *liksom* i norsk kan være en forsterker som taleren bruker til å “peke på” og gi fokus til ytringen.

4.3.4 *Liksom* brukt for å binde sammen elementer

Liksom som demper og forsterker forteller noe om talerens subjektive holdning til ytringen. Som nevnt kan *liksom* også brukes for å binde sammen og markere overganger mellom ytringer eller deler av ytringer, typisk i forbindelse med forklaringer eller utdypinger. Her er det ikke snakk om en subjektiv funksjon, men snarere en diskursorganiserende funksjon. Også denne bruken finner vi både i eldre og nyere materiale, som i (35) fra 1959 og (36) fra 1971–1973 (TAUS), samt i materialet fra 1990-tallet (37):

35 og e der ligger ei lita øy ## *liksom* inn i i enden på vatnet ## og det er nesten som en sørlandsidyll å se # ei øy med # skog # og hytter på (DIA andoeya_ma_04)

36 nei jeg husker bare at vi hadde juletreet i stua bestandig *liksom* aldri hatt det noe andre steder. (TAUS A18)

37 A: hu er litt big.

B: m-m.

A: eller ikke sånn veldig big. men hu er ganske svær da. *lissom*, hu er så høy og ikke sant? (UNO)

I (35) forklarer taleren hvor en bestemt øy ligger, og forklaringen introduseres med *liksom*. I (36) utdyper taleren utsagnet om at de hadde juletreet i stua bestandig, også denne utdypingen introduseres ved hjelp av *liksom*. I (37) skal taleren forklare hva hun mener med å beskrive en motspiller i håndball som *big*. Hun bruker to ulike omformuleringer for å forklare og utdype hva hun mener; den siste introduseres ved hjelp av *liksom*.

4.3.5 *Liksom* brukt for å appellere til samtalepartneren

I noen tilfeller synes *liksom* å ha en appellerende funksjon (Hasund 2003). Det gjelder særlig når *liksom* brukes på slutten av ytringer, gjerne også på slutten av taleturer. (38) er fra 1956 og (39) fra 1997–1998:

38 og slik var det med geitene òg # det var først “killing” # og så # andre året var det “håna” # tredje året var det “tannfeddla” # og så ble de voksne fjerde året *liksom* (DIA aurland_ma_02)

39 (Taleren beskriver en spesiell bh laget for kjoler med åpen rygg)

A: ... som går *lissom* opp her, #

B: ja

A: til under her *lissom*. ### og så, # så går den ned helt bak sånn. så man kan ha sånn hel bar rygg med den *lissom*. det er dritsmart. (UNO)

Også i slike tilfeller kan man spore rester av sammenlikning; *liksom* markerer at taleren inviterer samtalepartneren til å se likheten mellom hele ytringen og talerens intensjon. Et argument for å tolke *liksom* som appellerende her er at den mest nærliggende parafrasen for *liksom* er andre appellerende uttrykk som *skjønner du?* eller *ikke sant?*, og *liksom* på slutten av ytringer kan forekomme sammen med andre slike appellerende uttrykk (Hasund 2003: 193).

4.3.6 *Liksom* som sitatmarkør

Som nevnt ser det ut til at bruken av *liksom* i forbindelse med sitater er den nyeste bruksmåten. Andersen (2000) framhever også bruken av *like* i forbindelse med sitater som en nyere utvikling i engelsk, og de tre omtalte svenske studiene beskriver alle bruken av *liksom* som sitatmarkør, hvilket kan tyde på at vi har å gjøre med en utvikling som skjer parallelt i flere språk. I norsk dukker denne bruken av *liksom* først opp i materialet fra 1970-tallet. I TAUS (1971–1973) finner

vi tre eksempler, i Nordisk dialektkorpus finner vi to (fra 1974 og 1979). Bruken er ikke beskrevet i noen norske ordbøker.

Liksom brukes på ulike måter i forbindelse med sitat. Det vi kan kalle *liksom* som “ekte sitatmarkør”, er når den brukes i stedet for et annet anføringsverb som *si*, *spørre*, *tenke* o.l. (40) er et tidlig eksempel fra TAUS, der taleren illustrerer uttalen av ulike uttrykk. (41) er fra UNO (1997–1998), og taleren forteller om en gang han ikke fikk kjøpe alkohol på polet fordi han var under 18 år:

40 “nei gi ræ du” og # og *liksom* sånn # “ægnær” # (TAUS A35)

41 (siterer ansatt på polet) “nei du e’kke gammal nok.”
jeg liksom ... “ja. # ja jeg trur jeg tar meg en tur jeg.” (UNO)

I begge tilfellene er sitatet sannsynligvis ikke en direkte gjengivelse av noe som faktisk er blitt sagt, men snarere et hypotetisk sitat. I (40) er det en hypotetisk gjengivelse basert på talerens erfaringer og kunnskap om dialektuttale, mens det i (41) er en dramatisert illustrering av talerens tanker og følelser, i dette tilfellet skammen over å bli nektet å kjøpe alkohol. Tilsvarende dramatiserte illustreringer er også dokumentert for *liksom* i svensk (Kotsinas 1994; Eriksson 1997; Londen 1997), og *like* i engelsk (jf. Buchstaller 2004; Spronck 2012), der sitatmarkørene gjerne brukes for å sitere tanker og følelser. Elementet av sammenlikning kan spores også her: *liksom* indikerer en sammenlikning mellom sitatet og det som faktisk ble sagt eller tenkt/følt i situasjonen taleren refererer til. I den grad taleren ønsker å markere at sitatet bare er en omtrentlig eller hypotetisk gjengivelse, kan *liksom* samtidig også fungere som en demper.

I motsetning til i (41), er det i (40) usikkert om *liksom* faktisk er “ekte” sitatmarkør, siden den etterfølges av en annen sitatmarkør, nemlig *sånn*. Det kan være at *liksom sånn* begge fungerer som sitatmarkører, eller at *sånn* alene gjør det og at *liksom* har en annen funksjon. Det samme gjelder tilfeller der *liksom* brukes som en del av en lengre konstruksjon, gjerne sammen med andre anføringsverb, som *si*, *spørre* eller *tenke*, som i (42) fra UNO, der taleren forteller om noe hun har planlagt å si på en fest hun skal på:

42 da kommer jeg til å *si liksom* “ja hvor mange har du rota med i kveld?” *liksom* (UNO)

Hasund mfl. (2012: 51) foreslår at *liksom* kan ha en dobbel funksjon som både sitatmarkør og demper i slike tilfeller, for å markere at det dreier seg om hypotetiske sitater og sitering av indre monolog.

Eksempel (42) viser at *liksom* forekommer også etter sitat. Sitatfinal posisjon er faktisk den vanligste plasseringen i både UNO og NoTa-Oslo (Hasund mfl.

2012: 52), og dette samsvarer med funnene for svensk *liksom* (jf. Kotsinas 1994; Eriksson 1997; Londen 1997). Final *liksom* kan stå alene etter sitatet, eller brukes i tillegg til *liksom* før sitat, som i (42) fra UNO. Også i TAUS finner vi ett eksempel på *liksom* brukt i sitatfinal posisjon.

Hvis vi sammenlikner frekvensen for *liksom* brukt i forbindelse med sitater i TAUS, UNO og NoTa-Oslo, finner vi at den er aller høyest i UNO (0,43 per 1 000 ord). Frekvensen i NoTa-Oslo er 0,11; i TAUS er den bare 0,01 per 1 000 ord (jf. Hasund 2003: 216; Hasund mfl. 2012: 59). Det er helt tydelig at *liksom* brukes langt hyppigere som sitatmarkør i de nyeste dataene, og særlig i UNO-materialet. Det kan ha sammenheng med at alle informantene i UNO er ungdommer, mens NoTa-Oslo og TAUS har både ungdommer og voksne (Hasund mfl. 2012: 59). I vår sammenheng er det kanskje vel så interessant at *liksom* som sitatmarkør faktisk forekommer i materialet fra 1970-tallet. Hvis vi sammenlikner med *bare* og *sånn*, som også brukes som sitatmarkører, finner vi at *bare* sannsynligvis er den nyeste av de tre: Mens både *liksom* og *sånn* forekommer som sitatmarkører i materialet fra 1970-tallet, finner vi ingen eksempler på denne bruken av *bare* før 1990-tallet, jf. beskrivelsen av *bare* ovenfor. Men selv om *bare* er en nykommer i denne sammenheng, så har den til gjengjeld tatt fullstendig innersvingen på både *liksom* og *sånn* når det gjelder bruken som sitatmarkør (Hasund mfl. 2012: 59).

4.4 Partikkelen *nå*

Mens både *liksom* og *bare* har økt i frekvens de senere årene og dessuten utviklet en rekke nye pragmatiske funksjoner, finnes det andre pragmatiske partikler som har gått i motsatt retning. Vi skal derfor ta for oss et kontrasterende tilfelle, nemlig partikkelen *nå*. Denne har blitt mindre og mindre frekvent med årene, og har dermed mistet mange av sine pragmatiske funksjoner. Framstillingen i denne bolken er basert på Svennevig (2014).

Den pragmatiske partikkelen *nå* skiller seg fra det temporale adverbet *nå* både syntaktisk og semantisk. Syntaktisk skiller den seg ved å ha en friere og videre distribusjon i setningen. Den kan stå som midtfeilsadverbial (“jeg har nå alltid sagt at ...”), mens tidsadverbialet *bare* unntaksvis inntar denne plassen, for eksempel når man mener “frem til nå” (“jeg har nå samlet 800 eksemplarer”). Semantisk skiller bruksmåtene seg ved at adverbet uttrykker tidsforhold, mens den pragmatiske partikkelen ikke gjør det. Den bidrar ikke til det proposisjonelle innholdet i ytringen, men uttrykker i stedet modale eller interaksjonelle forhold, som vi skal se nærmere på her.

De ulike pragmatiske funksjonene dreier seg altså om å uttrykke talerens holdninger til det sagte eller å markere koherensforhold i samtalen. Vi kan skille mel-

lom interjeksjonen *nå* og partikkelen *nå*. Interjeksjonen kjennetegnes av at den er trykksterk og at den kan stå alene (ev. kombinert med andre partikler) som en frittstående ytring: *Nå?* *Åh nå*. *Nå ja*. Partikkelen er trykklett og forekommer integrert i setningen eller ev. i ekstraposisjon. Vi skal her bare ta opp bruksmåten som partikkel. Til en viss grad ser det ut til at de pragmatiske funksjonene henger sammen med syntaktiske kjennetegn. Vi finner nemlig til dels ulike bruksmåter ettersom hvor ordet er plassert i setningen. Det kan nemlig stå i løst forfelt, i forfeltet, i midtfeltet eller i final ekstraposisjon. Vi presenterer dem derfor i denne rekkefølgen.

4.4.1 Nå som konsessiv partikkel

Vi starter med en bruksmåte der *nå* står på fundamentplassen i en setning, altså i forfeltet. I slike tilfeller innleder partikkelen innrømmelser eller forbehold, og har dermed en *konsessiv* funksjon. Her er et eksempel fra en informant som blir spurt om hva hun ville si for å få folk til å flytte til Flå:

- 43 (uhørbart) # at det er jo det er jo egentlig veldig fint # for det du kan bruke, *nå* har ikke vi idrettshall da men vi har jo # denne derre gymsalen (latter) # så det går jo an å være inne der og så er det jo håndballag og fotballag (DIA flaa_ozuk)

Den pragmatiske partikkelen blir her brukt til å innlede en ytring som framstår som et en innrømmelse (“vi har ikke idrettshall”). Denne ytringen ender med en annen partikkel, nemlig *da*, og dette er typisk for slike innledende innrømmelser. Denne ytringen blir så fulgt av en ny ytring, innledet av *men*, som så presenterer den positive siden av saken (“vi har gymsal”). Dette kan betraktes som en mer generell konstruksjon:

nå + innrømmelse (+ *da*) + *men* + påstand

Denne konstruksjonen gjør det mulig å imøtegå eventuelle motforestillinger eller avkrefte forventninger hos samtalepartneren før man framfører sitt primære standpunkt eller den vesentlige informasjonen (den som er mest relevant for temaet i samtalen, i dette tilfellet at det er gode grunner til å flytte til Flå) (jf. Lindström & Londen 2014). Ytringen som innledes av *nå*, framstår på den måten som bakgrunn for den etterfølgende og viktigere påstanden.

Karakteristisk for denne konstruksjonen er at et eventuelt midtfuldsadverbial som regel kommer rett etter det finitte verbet i stedet for etter nominalet (subjektet), som er den mer konvensjonelle plasseringen: altså “*nå* har ikke vi” i stedet for “*nå* har vi ikke”.

4.4.2 Nå som affektiv og epistemisk forsterker

I midtfeltet brukes *nå* særlig til å forsterke talerens holdninger til det uttrykte. Det kan dreie seg om det følelsesmessige engasjementet (*affektiv* forsterkning) eller den kunnskapsmessige autoriteten (*epistemisk* forsterkning), det vil si kravet om sannhet eller gyldighet av det man sier. Den første funksjonen er aktuell ved fremsettelse av subjektive synspunkter og vurderinger, altså ekspressive språkhandlinger, mens den andre er aktuell ved påstander om saksforhold, altså konstaterende språkhandlinger. Vi begynner med noen eksempler på ekspressiver. Først en informant som blir spurt om det ikke var mye dårlig vær på fjellet:

44 ja det var det men e # fjellet er *nå* fjellet da om det er litt ruskete det er *nå* # er *nå* trivelig der innpå da (DIA nordreland_ma_01)

Her opptrer *nå* først i en tautologi (“fjellet er *nå* fjellet”), som ikke bidrar med ny kunnskap om verden, men som i stedet gir uttrykk for en *kvalitet* ved fjellet (at det er fint) og dermed utgjør en ekspressiv språkhandling. Videre kommer hun med en positiv vurdering: “det er *nå* trivelig der innpå”. I disse tilfellene forsterker *nå* talerens affektive engasjement og dermed kraften i vurderingen. Den pragmatiske partikkelen kan slik sett sammenliknes med andre subjektive forsterkere, slik som *jammen* og *sannelig*. Vi kan ellers legge merke til at begge synspunktene i tillegg blir bakket opp av en annen forsterker, nemlig den finale partikkelen *da* (jf. Fretheim 1991).

Den andre forsterkende bruksmåten i midtfeltet opptrer i konstativer, slik som beskrivelser av saksforhold eller gjengivelser av hendelser i narrativer.

45 og så # tok hun en diger stein og kasta # over over fjorden og den gikk *nå* over kirka den datt ned nord på Moe # og det er jo en hel kilometer unna # kanskje litt mer og (DIA hole_ma_01)

46 pluss at det er jo mye altså hyttebygginga er jo litt annerledes tillaga enn hva Beitostølen er for den er (sukkende) # ufyselig stygg # (latter) det er f- # det er fælt å si det men det er *nå* # det er *nå* bare slik (sniffing) (DIA vang_02uk)

I disse eksemplene forsterker partikkelen kravet om sannhet eller gyldighet i påstanden. Den har dermed fellestrekk med en annen epistemisk forsterker, nemlig *faktisk*. Behovet for å forsterke den epistemiske autoriteten kan komme av at det man sier, er uvanlig eller overraskende, eller strider mot hva man tenker er mulig (“utrolig, men sant”), slik som at noen greide å kaste en diger stein over taket på kirka (eks. 45). Det kan også være at det man sier ikke er opplagt eller allment kjent, slik at man trenger å vise at man sier det på grunnlag av en tankeprosess hvor man har vurdert ulike alternativer (“når alt kommer til alt”). Dette kan

tenkes å ligge i eksempel (46), hvor taleren hevder gyldigheten av sin kritikk på tross av motforestillingene han har mot å si det (“fælt å si det”). Vi kan dermed si at partikkelen *nå* som kunnskapsmessig forsterker ofte hevder gyldigheten eller sannheten av en påstand på tross av motforestillinger eller motargumenter.

I mange av eksemplene i dialektkorpuset er den forsterkende funksjonen relativt svekket, slik at det kan være vanskelig å identifisere hva behovet for oppgradering av talerens autoritet egentlig bunner i. Det gjelder for eksempel i dette utdraget:

- 47 det var gjerda det at vi skulle ha vært hos hverandre alle da i et skikkelig selskap om sommeren # og vi som var nærmeste naboer vi stakk *nå* bort til hverandre
(DIA nordreland_ma_01)

Det er ikke opplagt at partikkelen bidrar til styrking av talerens epistemiske autoritet i særlig stor grad her. Etter å ha studert en rekke av disse bruksmåtene som epistemisk forsterker virker det som den forsterkende kraften er blitt svekket i mange tilfeller.

4.4.3 Nå som deontisk forsterker

Endelig opptrer *nå* ofte i direktive språkhandlinger, hvor partikkelen forsterker graden av nødvendighet eller ønskelighet, altså fungerer som *deontisk* forsterker. Ved imperativer kommer den gjerne til slutt i setningen, i final ekstraposisjon (som i (48) nedenfor), men den kan også komme i midtfeltet, særlig hvis det følger et objekt (som i (49)):

- 48 “nei hold *nå* hold *nå*” sa han M2 “jeg drikker ikke brennevin jeg” sa han
(DIA hole_ma_01)¹⁵

- 49 * så sier han “ta *nå* den sykkelen og så kjører du den hjem”
(DIA kjoellefjord_03gm)

Direktiver kan også realiseres ved andre syntaktiske konstruksjoner, slik som her:

- 50 helt til han gikk på politistasjonen og slo i bordet og sa “*nå* lar De kona mi være i fred” (TAUS)

Dette ser ut til å være en særegen syntaktisk konstruksjon for å uttrykke sterke krav. Den består av *nå* + *verb i presens* (der verbet beskriver en (ennå) ikke realisert

15. M2 er en kode som er satt inn i stedet for et fornavn av anonymiseringshensyn.

handling). Felles for alle disse eksemplene er at *nå* forsterker talerens uttrykk for nødvendighet, og dermed også kravet om handling fra adressaten.

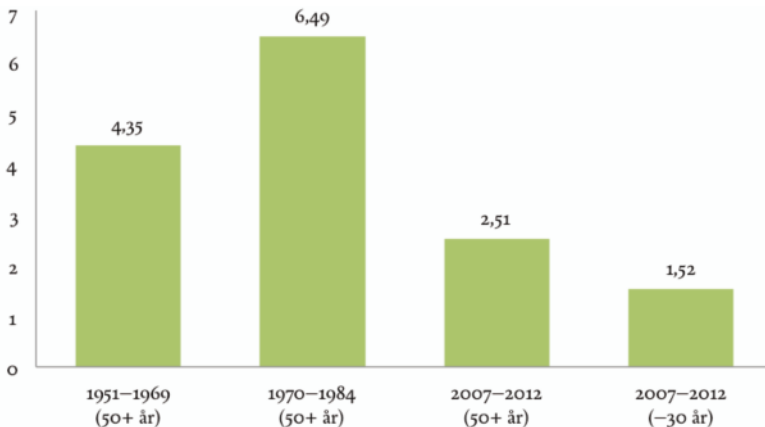
Det er i denne bruken vi lettest ser forbindelsen til tidsadverbet *nå*. Direktivene blir forsterket av kravet om at noe må gjøres umiddelbart, uten å vente. At det likevel har utviklet seg til en mer abstrakt forsterker, ses av at den også brukes i situasjoner der handlingen ikke kan oppfylles umiddelbart. For eksempel refererer taleren i (50) klart til fremtiden og ikke til her-og-nå-situasjonen når han ber politiet slutte å plage kona hans.

4.4.4 Tilbakegang i frekvens

For å se på utviklingen i frekvens gjennomførte Svennevig (2014) en kvantitativ undersøkelse basert på tre talespråkskorpus: *Nordisk dialektkorpus*, *TAUS-korpuset* og *NoTa-Oslo-korpuset*.

Søket i dialektkorpuset var begrenset til bygder på Østlandet for å holde det til et noenlunde homogent dialektområde.¹⁶ Opptakene her var utelukkende fra bygder og mindre tettsteder, og ikke fra bystrøk. Resultatene ble så sammenliknet med søk i oslokorpusene, både for å kunne se eventuell tilsvarende utvikling i en storby, men delvis også for å kunne se forholdet mellom en storby og omkringliggende bygder, ut fra tanken om at språklige endringer gjerne sprer seg fra større byer generelt, og fra hovedstaden spesielt.

De eldre korpusene består bare av eldre språkbrukere, mens de nyeste korpusene har inndelt informantene i aldersgrupper, slik at det også var mulig å se generasjonsforskjeller. Forskjeller mellom eldre og yngre språkbrukere kan brukes

Figur 2: Antall forekomster av forsterkeren *nå* per 1 000 løpeord i østlandsbygder.

16. Korpuset er ortografisk transkribert, slik at søket er gjort på ordformen *nå*, som i prinsippet kan representere ulike dialektale realiseringer av ordet.

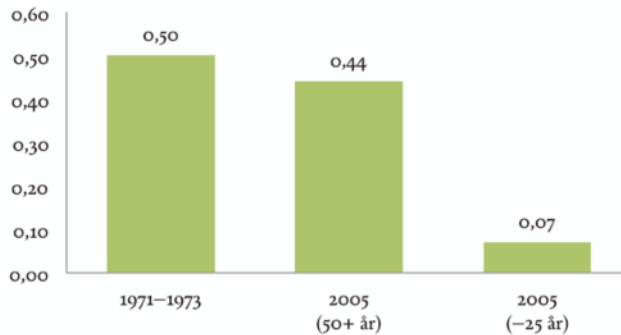

til å studere såkalt *tilsynelatende* tid, ut fra tanken om at språkending gjerne starter hos unge, og at eldre holder på mer konservative former.

Figur 2 viser fordelingen av denne pragmatiske partikkelen i ulike tidsperioder og ulike generasjoner i Nordisk dialektkorpus.¹⁷

Her ser vi altså at det er en klar nedgang fra 1970–1980-tallet til i dag. Videre kan vi observere at det i dag er en ujevn fordeling mellom yngre talere (under 30 år) og eldre talere (over 50 år), slik at denne trenden vil kunne ventes å fortsette også i årene framover.

Figur 3 viser fordelingen av forsterkeren på ulike grupper talere i Oslo, basert på TAUS-undersøkelsen fra 1970-tallet og NoTa-Oslo fra 2005.

Figur 3: Antall forekomster av forsterkeren nå per 1 000 løpeord i Oslo.

Det vi ser her, er for det første at det samme mønsteret tegner seg, med en nedgang fra 1970-tallet til i dag, og en nedgang fra eldre til yngre språkbrukere i det nye materialet. Hvis vi sammenlikner de to figurene, kan vi videre notere oss at bruksfrekvensen av partikkelen er langt lavere i Oslo enn på bygdene. Mens dagens yngre språkbrukere fra bygdene har en bruksfrekvens på 1,52 per 1 000 ord, har de fra Oslo en frekvens på bare 0,07. For språkbrukere over 50 år er de tilsvarende tallene 2,51 og 0,44. Dette kan også tolkes som at det er en generell nedgang i bruken, ettersom slike endringer gjerne skjer først i urbane strøk og deretter sprer seg til rurale strøk.

Hvorfor har så partikkelen *nå* mistet sin popularitet? Det kan se ut som et vanlig mønster at holdningsmarkører som blir svært utbredt, har en tendens til å få svekket betydning, og dermed mister noe av sin forsterkende kraft. Forsterkeren *nå* ser vi hadde en svært høy bruksfrekvens i 1970- og 1980-årene (6,49 forekomster per 1 000 løpeord gjør det til et av de mest frekvente ordene). Og vi har også notert ovenfor at i mange eksempler, særlig på epistemisk forsterkning,

17. For detaljer om søkekriteriene, se Svennevig (2014).

virker den forsterkende funksjonen svekket og lite tydelig. Det kan dermed være en mulig forklaring på den pragmatiske partikkelens tilbakegang at språkbrukerne ikke lenger opplevde den som særlig kraftfull. Et annet tegn på det kan være at språkbrukerne i mange tilfeller bruker partikkelen i flere ytringer etter hverandre for å få den forsterkede effekten de er ute etter.

Hva er det så som eventuelt har avløst forsterkeren *nå*? Det er nærliggende å tenke på utviklingen og spredningen av *bare*, som har foregått i samme periode. Det er imidlertid ikke grunnlag for noen enkel forklaring om at den ene markøren har erstattet den andre. Forsterkerne *nå* og *bare* har til dels ulike bruksvilkår og distribusjon i ulike språkhandlingstyper. Likevel kan man tenke seg at de utgjør to av flere ressurser språkbrukere har til disposisjon for å forsterke sitt holdningsmessige engasjement, og at de slik sett inngår i et totalt inventar av ressurser som er gjensidig påvirket av hverandre, slik at den enes vekst indirekte bidrar til den andres fall, eller omvendt.

4.5 Betydningsutvikling hos pragmatiske partikler

Vi har her sett tre eksempler på hvordan pragmatiske partikler har utviklet ulike funksjoner i løpet av kortere og lengre tidsrom. Noen pragmatiske funksjoner er gamle og holder godt stand i dag, slik som den dempende funksjonen av *liksom*. Andre er relativt nye, slik som *bares* funksjon som sitatmarkør. Noen er i vekst, som den sistnevnte, som brukes stadig mer, mens andre er i tilbakegang, som den forsterkende bruken av *nå*.

Som vi har sett, er det forskjell på hvor sikkert det lar seg gjøre å kartlegge slike betydningsutviklinger. Nyere utviklinger lar seg relativt sikkert dokumentere på grunnlag av de senere årenes talespråkskorpus, mens eldre utviklinger i større grad må basere seg på indirekte kilder, slik at konklusjonene blir mindre sikre. Studiene vi har referert her, har ikke vært innrettet mot å tidfeste nøyaktig slike eldre utviklinger, men for framtidige studier av grammatikalisering av partikler vil det være aktuelt å lage mer systematiske og kronologiske samlinger av tekster som representerer talespråk, slik som skuespill, referater og liknende.

5 Avslutning

Dette kapittelet har hatt som mål å sette pragmatikk på dagsordenen som språkhistorisk emne. Det har presentert noen felt hvor det allerede finnes en del historisk orientert forskning, slik som slang og banning, og andre hvor det foreløpig er relativt få studier, slik som pragmatiske partikler. Det er en rekke

pragmatiske emner som venter på en historisk behandling, og dette kapitlet har forsøkt å vise hvordan dette kan gjøres i praksis.

Transkripsjonsnøkkel

#	kort pause
##	mellomlang pause
*	overlappende tale
<u>Understreking</u>	emfatisk trykk